

ЛЕКЦІЇ ДО МОДУЛЮ 1

1.1 ПРЕДМЕТ І ЗАДАЧІ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

1.1.1 Предмет екологічного менеджменту

Будучи загальноекономічною наукою, екологічний менеджмент застосовує дані конкретних економічних наук, а також природничих наук – геології, біології, ґрунтознавства, лісознавства, метеорології, демографії та інших наук, їхні висновки і положення, що необхідні для обґрунтування найбільш ефективних методів використання умов і ресурсів природи.

Екологічний менеджмент має як теоретичне, так і практичне значення. В умовах функціонуючої системи народного господарства в країні в даний час екологічний менеджмент покликаний давати конкретні рекомендації з різних шляхів використання природних ресурсів.

У більш широкому розумінні екологічний менеджмент повинний сприяти розробці основ концепції стійкого еколого-економічного розвитку. Такий розвиток припускає відмову від сформованої на практиці концепції екстенсивного економічного зростання, що лежала в основі розвитку системи світового господарства і природних ресурсів, яка базувалася на уявленні про невичерпність і необмеженість можливостей природного середовища до самовідновлення.

Екологічний менеджмент тісно пов'язаний з економікою країни і формує вихідну інформацію про необхідність використання природних ресурсів при вирішенні завдань ефективного розвитку виробництва. Виникнення нових завдань раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища обумовлено відчутною потребою практики господарювання. Комплексний програмно-цільовий підхід до розвитку нових форм власності і ринкової економіки відбиває взаємозв'язок усіх розділів програми природокористування. Розвитку наукових основ екологічного менеджменту сприяє розробка генеральних схем розміщення продуктивних сил, що включають регіональні аспекти, виробничі особливості, ресурсні потенціали і т.д.

Об'єктивні передумови формування екологічного менеджменту в основному асоціюються із суспільно-трудовою й індивідуальною діяльністю, що є одним з істотних факторів впливу на навколишнє середовище, її зміни в епоху науково-технічного прогресу.

Суспільні й індивідуальні форми праці - основа формування сутності економіки природокористування. У цьому зв'язку важливо розглядати специфічні природні ресурси, ландшафти, біогеоценози, які в своїй основі не мають форми товару, що ускладнює розвиток госпрозрахункових відносин між галузями народного господарства.

Використання природних ресурсів повинно бути в цілому таким, щоб воно сприяло зниженню витрат і підвищенню прибутку в суспільному виробництві. Треба найбільш ефективно застосовувати наявні види сировини й енергії. Їхнє вилучення повинно бути заощадливим, щоб не переступати визначених меж, після яких стає неможливим самовідновлення ресурсів. Для цього необхідна всіляка раціоналізація виробництва, його комплексність, що припускає мінімізацію відходів, ліквідацію втрат, широке застосування вторинної сировини. Усі завдання з ощадливого, господарського використання природних ресурсів повинні сполучатися з максимально можливим збереженням навколишнього середовища шляхом, з одного боку, вдосконалення технології і скорочення викидів, а з іншого - всілякого очищення від забруднення, зведення до мінімуму можливого збитку, який завдається здоров'ю і життю людей, засобам виробництва, будинкам і спорудам.

Суспільне виробництво, та й багато інших видів діяльності людей створюють значне навантаження на природу. Необхідно його всебічно обмежити. Це залежить від природоохоронної діяльності суспільства. Сучасна людина в змозі розпоряджатися природою в інтересах суспільства. Вона неспроможна тільки протистояти таким стихійним силам і явищам природи, як землетруси, виверження, повені. Але й тут багато чого залежить від своєчасного попередження небезпеки цих природних явищ і вживання відповідно до них особливих заходів при зведенні споруд, будівництві дамб, що захищають від повеней, від можливих потоків лави і т.д.

Природа страждає від порушення нормального природного відтворення своїх елементів. Біосфера являє собою замкнуту й врівноважену систему, що

сама себе підтримує. Так, у лісі комахи живляться рослинами і тим самим себе відтворюють; ті, що плазують, поїдають комах; дрібні тварини - плазуючих; великі тварини - дрібних. Відтворення може відбуватися і не в такій послідовності: великі тварини можуть житися рослинами, дрібні тварини - комахами. Органічні останки і відмерлі істоти є їжею мікроорганізмів, можуть використовуватися грибами, хробаками, коренями рослин. Листи гаю, що обсіпалися восени, перегнивають і живлять корені дерев. Система саморегулюється наявністю вихідних матеріалів для її відтворення і можливостями споживання відходів усередині системи, що забезпечує її рівновагу. Таким чином біологічна система, чи екосистема, має замкнутий характер, вона сама себе підтримує і тим самим забезпечує власну рівновагу за даних умов співвідношення з неживою природою.

Сучасне промислове виробництво не має замкнутого характеру, це - відкрита система. В неї надходять маси сирих природних матеріалів, що проходять іноді стадію первинної обробки під час видобутку, - вугілля, нафта, руда, будівельні матеріали, сільськогосподарська і лісова сировина, вода, повітря. Уся маса матеріалів проходить одну чи кілька стадій обробки і потім у вигляді кінцевого продукту виходить із системи і надходить у споживання. Разом з цим на всіх стадіях її обробки із системи викидаються відходи - порожня порода, шлаки, зола, стоки, аерозолі, гази, пари, пил і інші, які містять нерідко різні шкідливі для людини і живих організмів речовини.

Обсяг відходів часто перевищує обсяг кінцевого продукту. Про ступінь корисного використання сировини і про відносну кількість відходів можна судити із співвідношення ваги кінцевого продукту до ваги вихідного матеріалу.

У сучасному світі на частку відходів припадає до 96-98% від вихідного матеріалу і тільки 2-4 - на кінцевий продукт. Завдання полягає в тім, щоб зменшити відходи за рахунок усілякого їхнього використання. Треба перетворювати виробництва по можливості на замкнуту систему, розвиваючи маловідходні і безвідходні форми виробництва.

Втручання людини в біосферні системи порушує їхню збалансованість і внутрішні зв'язки, призводить до несподіваних наслідків. Застосування інсектицидів у лісі для винищування комах призводить до загибелі мурах і дрібних тварин. Хімічне запилення для протидії росту так званого бур'янистого лісу (осики та ін.) з тією метою, щоб ці малоцінні дерева, які дуже швидко

ростуть, не заважали росту хвойних порід, - створює небезпеку загибелі живих істот у лісі. Застосування гербіцидів може викликати масову загибель худоби, що вживала отруєну траву.

У процесі розвитку суспільства постійно виникають протиріччя між зростаючими потребами людей і обмеженими можливостями біосфери, природних ресурсів.

Екологічний менеджмент повинний враховувати ці протиріччя і визначати раціональні співвідношення між рівнями споживання, розвитку виробництва й екологічними факторами, тобто вносити діалектичний характер.

Основні принципи й елементи системи екологічного менеджменту (EMS) показано на рис. 1.1.

Рисунок 1.1 – Елементи екологічного менеджменту

Принцип *перший*: **Зобов'язання і політика**. Організація повинна визначити свою екологічну політику і забезпечити виконання зобов'язань по відношенню до функціонування EMS.

Принцип *другий*: **Планування**. Організація повинна розробити план (програму) досягнення цілей і виконання завдань екологічної політики.

Принцип *третій: Реалізація*. Для ефективної реалізації екологічної програми організація повинна визначити і вишукати можливості і механізми, необхідні для досягнення цілей і виконання завдань екологічної політики.

Принцип *четвертий: Оцінка і вимір*. Організація повинна забезпечити необхідну оцінку, моніторинг і вимір екологічних показників своєї діяльності. У цьому сенсі систему екологічного менеджменту варто розглядати як організуючу структуру, що повинна знаходитися під постійним спостереженням.

Принцип *п'ятий: Перевірка і поліпшення*. Організація повинна перевіряти і постійно поліпшувати свою систему екологічного менеджменту.

1.1.2 Стан екологічного менеджменту в Україні

Кожна держава піклується про збереження й ощадливе використання і відтворення природних ресурсів, працює над вирішенням протиріччя між потребами суспільства і можливостями природи, займається екологічною освітою і вихованням своїх громадян. Уряди країн виступають як представники народу чи агенти по управлінню охороною природного середовища. В Україні питаннями управління охороною природного середовища займаються державні, законодавчі, виконавчі і судові гілки влади. Конституцією України законодавчі функції з питань охорони природи покладені на Парламент, що здійснює право власності на землю і її надра, ліси, води, рослинний і тваринний світ і інші природні ресурси, розробляє й вдосконалює моніторинг окремих частин біосфери, визначає державну екологічну політику і міжнародне співробітництво в сфері використання ресурсів і охорони навколишнього середовища, здійснює контроль за виконанням природоохоронного законодавства.

Прийняті такі закони і кодекси з основних питань природокористування, збереження і відтворення, а також охорони природи.

Так, у 1995 р. - Закон про охорону атмосферного повітря,

У 1990 р. - Земельний Кодекс,

У 1991 р. - Закон про земельну реформу,

У 1991 р. - Закон про охорону навколишнього природного середовища,

У 1992 р. - Закон про охорону здоров'я народу,

У 1992 р. - Кодекс про надра і переробку мінеральної сировини,

У 1993 р. - Лісовий, водний, кодекси і Закон про охорону, використання і відтворення тваринного світу.

Урядом покладені обов'язки з охорони окремих частин біосфери на міністерства і державні комітети.

Міністерство освіти і науки, Національна Академія Наук керують питаннями впровадження у виробництво передової техніки і технологій в галузі природокористування, збереження і відтворення, а також захисту природних ресурсів.

Міністерство екології і природних ресурсів користується правом підвідомчого управління і контролю за діяльністю міністерств і відомств, підприємств і організацій в сфері охорони навколишнього середовища. Міністерство геології й охорони надр відповідає за охорону мінерально-сировинних ресурсів, регулює використання й охорону підземних вод.

Комітет охорони здоров'я здійснює відомчий контроль за станом природного середовища з огляду охорони здоров'я громадян.

Міністерство сільського господарства здійснює відомчий контроль за дотриманням Земельного Кодексу, використанням хімічних засобів захисту рослин і мінеральних добрив.

Міністерство внутрішніх справ веде нагляд за дотриманням правил охорони атмосферного повітря і водних джерел транспортним засобами і землерийною технікою.

Комітет з водного господарства контролює дотримання вимог Водного Кодексу, відповідає за стан охорони водних ресурсів від забруднення, засмічення і виснаження.

Комітет з гідрометеорології забезпечує охорону атмосферного повітря від забруднення, проводить фізичне спостереження за станом повітря, водою і поверхні ґрунту.

Вищий нагляд за точністю й однаковим, а також неухильним дотриманням природоохоронного законодавства всіма міністерствами, відомствами, підприємствами й організаціями, контролюючими органами, посадовими особами і громадинами покладений на Генерального прокурора України і підлеглих йому територіальних і природоохоронних прокурорів.

Закон про навколишнє природне середовище встановлює дисциплінарну, матеріальну, адміністративну її кримінальну відповідальність за порушення природоохоронного законодавства, заподіяння шкоди навколишньому середовищу або створення реальної загрози від його заподіяння.

Залучення до відповідальності не звільняє винних від відшкодування заподіяної шкоди навколишньому середовищу.

1.1.3 Міжнародний підхід до екологічного менеджменту

Загострення екологічної ситуації в різних частинах світу змусило держави шукати шляхи виходу зі становища, що склалося. У багатьох країнах розроблені 5...10 - річні програми поліпшення якості навколишнього середовища. Наприклад, Японія прийняла програму фінансування будівництва водоочисних споруд, ФРН - федеральну програму утилізації відходів, США - програму будівництва місцевих систем каналізації і водопостачання та ін.

Понад 100 країн світу мають державні органи управління охороною навколишнього середовища. В одних країнах ними є міністерства охорони середовища, в інших - агентства з охорони, у третіх - департаменти охорони навколишнього середовища.

Раніше говорилося, що екологічні проблеми носять глобальний характер і для свого вирішення потребують об'єднання зусиль декількох держав. Світове співтовариство з 70-х років прийдешнього сторіччя встало на шлях спільного розгляду і здійснення заходів для практичного подолання екологічної кризи.

Перша міжнародна нарада, присвячена охороні природи, відбулася 3 ініціативи Чехословаччини в травні 1971 р. Це був симпозіум Європейської економічної комісії ООН.

5 червня 1972 р. у Стокгольмі відкрилася конференція ООН по навколишньому середовищу, і ця дата вважається початком міжнародного співробітництва. Вона пройшла під гаслом «Земля тільки одна». 27 сесія Генеральної Асамблеї ООН цей день проголосила Всесвітнім днем захисту навколишнього середовища.

По різних екологічних проблемах держави вступають у багатобічні відносини, часто під егідою міжнародних організацій, союзів, програм, що входять у систему ООН, а також інших неурядових організацій.

До міжнародних організацій, спілок і програм відносяться:

Міжнародна рада наукових спілок (МРНС), що поєднує академії і наукові спілки майже всіх країн. МРНС займається дослідженням космічного простору, Світового океану, Антарктиди, розробляє міжнародну програму з проблем навколишнього середовища.

Науковий комітет з проблем навколишнього середовища (СКОП), що вивчає біохімічні цикли, токсикологію навколишнього середовища, займається питаннями моніторингу природного середовища.

Програма ЮНЕСКО «Людина і біосфера» вивчає екологічні наслідки посилення впливу діяльності людини на тропічні і субтропічні екосистеми, лісовий ландшафт і на пасовища.

Програма ООН по навколишньому середовищу (ЮНЕП) вивчає проблеми охорони ґрунтів і вод, захист Світового океану від забруднень.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) проводить санітарно-гігієнічну оцінку якості навколишнього середовища.

Глобальна система моніторингу навколишнього середовища (ГСМНС) здійснює контроль за станом навколишнього середовища через системи спеціальних станцій і мереж спостереження.

Міжнародний союз охорони природи (МСОП) вивчає питання збереження і розумного використання природних ресурсів.

Всесвітня метеорологічна організація (ВМО) стежить за станом земної атмосфери.

Міжнародна океанографічна комісія (МОК) стежить за станом Світового океану.

Всесвітня організація з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) займається питаннями навчання і підготовки фахівців в сфері охорони природи.

Міжнародний союз студентів (МСС) у своєму складі має групу з охорони природи. Вона збирає і публікує інформацію з усіх країн і континентів.

Міжнародне співробітництво спрямоване на швидке вирішення природоохоронних проблем, що постають одночасно перед багатьма країнами.

Екологічна обстановка останніх десятиліть турбує не тільки господарників - споживачів природних ресурсів, а й наукову громадськість, великих учених світу, що намагаються глибше вникнути в проблему, прогнозувати майбутнє природного середовища і дати науково обґрунтовані

пропозиції і рекомендації з організації світового господарства. Деякі з них опублікували свої висновки і наукові рекомендації друком.

Модель світу № 1. Вона побудована на «теорії індустріалізму», розповсюдженій в останні роки. Ця модель виходить з того, що рівень суспільно-економічного розвитку визначається не соціальною чи суспільною формацією, а промисловим потенціалом. Одиницею виміру вважають величину валового національного продукту (ВНП) на душу населення.

Якщо ВНП не перевищує кількох сотень доларів на рік, то це «до індустріальне суспільство», до нього відносять більшість країн Африки, Азії і Латинської Америки. Якщо ВНП складає кілька тисяч доларів, то це – «індустріальне суспільство», до нього відносять розвинуті країни Європи, Північної Америки, Японію і т.д.

Коли в розвинутих країнах ВНП досягає кількох десятків тисяч доларів, то вони переходять до розряду «постіндустріального суспільства». Автори цієї концепції вважають, що всі країни повинні бути схожими на США.

Модель світу № 2. Автори зі складного комплексу глобальних соціально-економічних процесів вичленували декілька вирішальних, на їхній погляд, для долі людства факторів (зростання світового населення, зростання промислового виробництва, виробництва продовольства, зменшення мінеральних ресурсів і зростання забруднення навколишнього середовища).

Моделювання з допомогою ЕОМ показало, що при існуючих темпах зростання населення (подвоєння за 33 роки) і промислового виробництва (подвоєння за 10...14 років) протягом перших десятиліть ХХІ століття мінеральні ресурси виявляться вичерпаними, зростання виробництва припиниться, а забруднення природного середовища стане необоротним.

Для запобігання цьому автори запропонували концепцію «нульового зростання», тобто різко скоротити темпи зростання населення і промислового виробництва, звівши до рівня простого відтворення людей і машин за принципом – «нове тільки замість старого». Тобто, хто встиг піти вперед і хто відстав - усі повинні залишатися на тому ж рівні.

Модель світу № 3. Автори запропонували замість «нульового зростання», що не влаштовує країни, які розвиваються, принцип скорочення розриву в рівні розвитку між країнами. Запропонували шляхи вирішення продовольчої й енергетичної проблем. Ці пропозиції можна вважати справедливими і

прийнятими для бідних. Однак реалізація їх призвела б до зміни існуючого міжнародного порядку, заснованого на приватній власності, на залежності країн, що розвиваються, від більш розвинутих, що на сьогодні нереально і неможливо.

Доповідь Римському клубу. Суть цієї програми полягає в тому, щоб «підтягти» країни, що розвиваються, до рівня розвинутих за рахунок виділення розвинутими країнами до 0,75...1 % валового національного продукту, припинити «витік мізків» із відсталих країн, а навпаки їм допомагати в підготовці фахівців і т.д.

Дана програма більш реальна, ніж усі попередні, але також нереалізована в сучасних умовах. У світі багато виробників, торговців і банкірів, що жадають швидше збагатитися, урвати більший шматок від загального пирога, і дуже сумнівна їхня готовність поділитися з незаможними.

Модель світу № 4. Вона тільки складається і остаточно ще не оформилася. Суть даної моделі в такому:

- відмова від псевдо потреб (від озброєння до наркотиків);
- перехід до раціонального харчування, поширення садово-городніх ділянок з метою урізноманітнення їжі натуральними продуктами;
- перехід до скромного гігієнічного одягу з відмовою від модних надмірностей;
- курс на згортання транспорту;
- оптимізація паливно-енергетичного і мінерально-сировинного балансів;
- поширення двох - чи трьох - дітної родини, перехід до простого відтворення.

1.2 СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

1.2.1 Історичні корені і хронологія розвитку поняття ISO та EMAS

Вперше поняття «екологічний менеджмент» з'явилося в «Порядку денному на XXI століття», прийнятому в Ріо-де-Жанейро в 1992 р., у якому підкреслювалось, що «екологічний менеджмент варто віднести до ключової домінанти сталого розвитку і одночасно до вищих пріоритетів промислової

діяльності і підприємництва». Разом з тим на сьогодні не існує єдиних загальноприйнятих визначень екологічного менеджменту.

Для України поняття екологічного менеджменту є досить новим і дотепер не закріпленим законодавчо. Тим часом у міжнародній практиці вже є спроби його реалізації в практичних механізмах діяльності зі своєю правовою, нормативно-методичною й економіко-регулюючою базою. При цьому система екоменеджменту і екоаудиту (СЕМА) розглядається як важіль регулювання забруднення, коли відповідальність і партнерство відіграють рівноправну роль в охороні середовища. Разом з тим, це ринково-орієнтований механізм, а не інструмент адміністративно-командної системи.

Перш, ніж розглянути сутність даного поняття, спробуємо простежити хронологію його розвитку та зв'язок з розробкою стандартів і міжнародних рекомендацій. Початковим етапом розвитку екологічного менеджменту можна вважати розробку в 1992 р. Стандарту в галузі систем екологічного менеджменту BS 7750 (*Specification for Environmental Management Systems*), що був підготовлений і випущений Британським Інститутом Стандартизації відповідно до запиту Британської Конфедерації Промисловості.

Пізніше стандарт став підґрунтям для підготовки наступних міжнародних документів.

У березні 1992 року Європейським Співтовариством були випущені «Вимоги до екоаудитування», підготовлені відповідно до п'ятої програми екологічних заходів ЄС, яка заснована на висновках і рекомендаціях доповіді Гру Брундтланд «Наше загальне майбутнє», та надає перевагу превентивним заходам і принципам розподілу відповідальності в охороні навколишнього середовища.

Цьому сприяла і поява в загальноєвропейській системі захисту навколишнього середовища і контролю над її забрудненням нового інструмента, відомого як система EMAS (*Environmental Management and Audit System*) - система екологічного менеджменту й екоаудиту.

У 1993 році були остаточно погоджені й опубліковані вимоги до створення Системи екологічного менеджменту й аудитування (*Ecomanagement and audit scheme or EMAS*); підприємства ж одержали можливість бути сертифікованими відповідно до вимог EMAS тільки з 1995 року.

Вважається, що моделлю для розробки європейського рекомендаційного документа EMAS (*Environmental Management and Audit System*) послужив британський стандарт BS 7750. Однак, багато експертів вважають, що майбутнє належить всесвітній системі стандартів, підготовлений міжнародним інститутом ISO.

Появу ISO 14000 – серії міжнародних стандартів систем екологічного менеджменту на підприємствах і в компаніях - називають однією з найбільш значних міжнародних природоохоронних ініціатив.

ISO – скорочена назва Міжнародної організації із стандартизації (*International Organization for Standardization*), яка була створена після Другої світової війни. Завдяки часу створення і місцю розташування Центрального секретаріату (Женева) багато хто помилково вважає, що ця організація відноситься до системи ООН. Необхідно уточнити, що ISO – неурядова організація; її можна вважати федерацією 110 національних органів із стандартизації. У її рамках функціонують 180 профільних технічних комітетів, близько 650 підкомітетів і 2830 спеціалізованих груп, у роботі яких беруть участь приблизно 30 тис. експертів. Центральний секретаріат підтримує контакти приблизно з 500 міжнародними організаціями. Такі широкі зв'язки дозволяють безболісно досягати консенсусу при розробці і затвердженні нових стандартів.

Завдання ISO – сприяти розробці повсюдно визнаних стандартів, правил і інших аналогічних документів з метою полегшення міжнародного обміну товарами і послугами. Усі стандарти ISO є добровільними; вони можуть затверджуватися як обов'язкові на національному рівні чи в межах окремих підприємств, організацій і т.п.

Передбачається, що система стандартів буде забезпечувати зменшення несприятливих впливів на навколишнє середовище на трьох рівнях:

1. Організаційному – через поліпшення екологічного «поводження» корпорацій.
2. Національному – через створення істотного доповнення до національної нормативної бази і компоненти державної екологічної політики.
3. Міжнародному – через поліпшення умов міжнародної торгівлі.

Розробка ISO 14000 стала результатом Уругвайського раунду переговорів по Всесвітній торговій угоді і зустрічі на вищому рівні по навколишньому

середовищу і розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 році. Стандарти ISO 14000 розроблялись Технічним комітетом 207 (ТС 207) Міжнародної Організації Стандартизації (ISO) з урахуванням уже зарекомендованих міжнародних стандартів по системах менеджменту якості продукції (ISO 9000), відповідно до яких у даний момент сертифіковані більш ніж 70000 підприємств і компаній в усьому світі.

Ключовим поняттям серії ISO 14000 є поняття системи екологічного менеджменту в організації (підприємств чи компаній). Тому центральним документом стандарту вважається ISO 14001 – «Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосування».

Всі інші документи розглядаються як допоміжні – наприклад, ISO 14004 містить більш розгорнутий посібник зі створення системи екологічного менеджменту, серія документів 14010 визначає принципи аудиту СЕМА. Серія 14040 визначає методологію «оцінки життєвого циклу», що може використовуватися при оцінці екологічних впливів, пов'язаних із продукцією організації (таку оцінку потребує стандарт ISO 14001).

Як уже відзначено, стандарт ISO 14001 встановлює вимоги до системи екологічного менеджменту, що дозволяють будь-якому підприємству сформулювати екологічну політику і мету відповідно до вимог природоохоронного законодавства своєї країни. У стандарті наведені основні поняття і визначення, а також пропонуються рекомендації в сфері екологічної політики, планування, цілей і завдань, програми і системи екологічного менеджменту. Відповідно до наведених рекомендацій будь-яке підприємство може створити систему екологічного менеджменту, розвивати його функції, і забезпечувати підтвердження відповідності цієї системи вимогам стандарту.

Незважаючи на добровільність стандартів, за словами голови ISO/ТС 207 (технічної комісії, що розробляє ISO) Джима Діксона, через 10 років від 90 до 100 відсотків великих компаній, включаючи транснаціональні компанії, будуть сертифіковані відповідно до ISO 14000, тобто одержать свідчення «третьої сторони» про те, що ті чи інші аспекти їхньої діяльності відповідають цим стандартам. Українські підприємства можуть захотіти одержати сертифікацію з ISO 14000 у першу чергу тому, що така сертифікація (чи реєстрація по термінології ISO) буде однією з неодмінних умов маркетингу продукції на

міжнародних ринках (наприклад, нещодавно ЄС оголосило про свій намір допускати на ринок країн Співдружності тільки ISO-сертифіковані компанії).

Серед інших причин, через які українському підприємству може знадобитися сертифікація чи впровадження СЕМА, можна назвати такі, як:

- поліпшення іміджу фірми в сфері виконання природоохоронних вимог (у т.ч. природоохоронного законодавства);
- економія енергії і ресурсів, у тому числі тих, що направляються на природоохоронні заходи, за рахунок більш ефективного управління ними;
- збільшення оціночної вартості основних фондів підприємства;
- бажання завоювати ринки «зелених» продуктів;
- поліпшення системи управління підприємством;
- інтерес у залученні висококваліфікованої робочої сили.

За задумом ISO, система сертифікації повинна створюватися на національному рівні. Судячи з досвіду таких країн, як Канада, що лідирує у процесі створення національної інфраструктури сертифікації, головна роль повинна належати національним агентствам зі стандартизації, таким як Держстандарт, а також Торговельно-промислові палати, спілки підприємців і т.д.

Очікується, що стандартний процес реєстрації в Україні буде займати від 12 до 18 місяців, приблизно стільки ж часу, скільки займає впровадження на підприємстві системи екологічного менеджменту.

Оскільки вимоги ISO 14000 багато в чому перетинаються з ISO 9000, можлива полегшена сертифікація підприємств, які вже мають документ відповідності ISO 9000. Надалі передбачається можливість «подвійної» сертифікації для зменшення загальної вартості. «Сертифікація в рамках ISO 9000 – це 70% роботи із сертифікації в рамках ISO 14000», стверджує одна з консультаційних фірм.

При цьому слід зазначити, що офіційно стандарти ISO 14000 є добровільними, оскільки не заміняють законодавчих вимог. Організація може використовувати стандарти ISO 14000 для виявлення як внутрішніх, так і зовнішніх недоліків. Крім того, організація може одержати формальну сертифікацію від третьої (незалежної) сторони. Але можна вважати, що впровадження стандартів ISO 9000, прагнення одержати формальну реєстрацію і документально обґрунтувати заяву про випуск «екологічно чистої» продукції,

мабуть, і надалі буде рушійною силою впровадження систем екологічного менеджменту. Разом з тим сертифікація підприємства з ISO 14000 може розглядатися як проміжний крок до узгодження його діяльності з вимогами EMAS, оскільки принципи EMAS більш прогресивні і створюють більш надійну основу для досягнення основної мети введення стандартів у сфері екологічного менеджменту - зменшення рівня негативного впливу виробничого сектора на навколишнє середовище.

При цьому принципово нове в даній системі те, що в сфері регулювання еколого-економічних взаємин основний акцент робиться на внутрішньо-фірмові методи захисту навколишнього середовища. Нова система EMAS, на відміну від уже відомих державних стратегій в сфері захисту навколишнього середовища, не розрахована на цінове, кількісне (наприклад, встановлення обсягів шкідливих викидів), технологічне та інше регулювання. Вона також не націлена ні на розширення економічної відповідальності, ні на обмеження волі дій підприємств. Йдеться скоріше про створення для підприємств таких стимулів, економічних - у першу чергу, що спонукають їх до добровільного прийняття офіційних директив у сфері екологічного менеджменту.

Однак, система EMAS не є обов'язковою до застосування, а лише визначає на основі економічних факторів рамкові умови добровільної участі в ній. Це говорить про те, що вона являє собою не примусово-правовий, а суто ринковий інструмент.

Подібний підхід заслуговує на увагу як з позиції окремого підприємства, так і з макроекономічних позицій. При цьому зберігається індивідуальна воля вибору рішень і заохочується інноваційний екологічний менеджмент, а не його пасивна форма як доповнення до механізму законодавчого регулювання.

1.2.2 Визначення екологічного менеджменту з позицій міжнародних стандартів

В існуючому нині тлумаченні понять визначення «менеджмент» і «управління» трохи відмінні один від одного. В епоху А. Файоля, творця теорії адміністрування, в іноземній і російськомовній літературі поняття «управління» і «адміністрування» були синонімами. В останні десятиліття в україномовній

літературі з'явилося визначення «менеджмент» і його модифікації, відмінні від екологічного управління.

У вітчизняній літературі (у тому числі, у перекладі документів ISO 14000) замість поняття «екологічний менеджмент» використовується термін «управління якістю навколишнього середовища», а в деяких випадках – «екологічне управління».

Однак, твердження про те, що ці поняття – синоніми – досить спірно. Доказом цьому слугують сталі формулювання щодо традиційних понять науки управління.

Є спроби розмежувати ці два поняття, використовуючи ознаки розходження співвідношення і ступінь уваги до внутрішнього і зовнішнього середовища організації. В англійській літературі таке розходження робиться для чіткого розмежування понять «управління бізнесом» (*management*) і «управління в державному секторі» (*administration*). Щоправда, існують і симбіози – *public management*, *business administration* і ін. И тут кінцевим виходом інвентаризації визначень може стати глосарій основних термінів по видах управління (табл. 1.1). Правомірно ці дефініції поширити і на сферу екологічних відносин.

Таблиця 1.1 – Глосарій основних понять науки управління

Поняття	У широкому розумінні	У вузькому розумінні
Управління	Уся система класів, відносин і явищ управління в природі і суспільстві	Технологічна організація об'єкта управління
Менеджмент	Загальний принцип соціального управління; влада і мистецтво управління людьми	Управління виробництвом, діяльність по організації досягнення поставлених цілей
Адміністрування	Адміністративно-державне управління; соціально-політичний менеджмент	Розробка і постановка цілей, визначення політики організації
Управління	Ієрархічна система інститутів влади	Безпосереднє управління людьми

Наукова уява про управління як діяльність успішно розвивалася завдяки структурно-функціональному аналізу, розробка якого призвела в 1916 р. до відкриття Анрі Файолем п'яти істотних його функцій – прогнозування, організації, розпорядження, координації і контролю. Причому, функціональний підхід до дослідження управління широко представлений не тільки в науці. Він

чітко виявляється й у практичній діяльності – в елементному визначенні управління як системи, методах проектування робіт і організаційних структур, посадових інструкціях, поетапності процесів управління і фіксованих процедур.

Одночасно має місце й інше – предметне – визначення управління як сукупності відносин, що виникають між членами організації при здійсненні цілеспрямованої діяльності. При цьому розглядаються процес і результат впливу одного учасника на іншого.

Саме для визначення структури і процесу управлінських функцій усередині організації будь-якого типу і пропонується зберегти термін «менеджмент». Суб'єктом цього роду відносин є керуючий будь-якого рівня ієрархії, об'єктом – будь-який член організації чи її підрозділ. Відповідно до прийнятого в міжнародних стандартах визначення, система екологічного менеджменту (СЕМА) являє собою частину загальної системи менеджменту, що включає організаційну структуру, планування діяльності, розподіл відповідальності, практичну роботу, а також процедури, процеси і ресурси для розробки, впровадження, оцінки досягнутих результатів і вдосконалення екологічної політики.

При цьому в спрощеному розумінні «менеджмент» – це уміння домагатися окреслених цілей, використовуючи працю, інтелект, мотиви поведіння інших людей; функція, вид діяльності з керівництва людьми в найрізноманітніших організаціях. Менеджмент (у тому числі екологічний) - це також сфера людського знання, що допомагає здійснити цю функцію, тобто в тих випадках, коли потрібно знання більш високого порядку. Значимість менеджменту була особливо ясно усвідомлена в 30-ті роки. Вже тоді стало очевидним, що діяльність ця перетворилася на професію, галузь знань – на самостійну дисципліну, а соціальний прошарок – на дуже впливову суспільну силу. Що ж стосується екологічного менеджменту, то, на думку вчених, його активний розвиток пов'язаний із прийняттям на початку 90-х років «Порядку денного на ХХІ століття».

Вперше термін «менеджмент» стосовно сфери вітчизняного управління природоохоронною діяльністю був застосований відомим українським вченим у галузі економіки й екології В. Я. Шевчуком.

Далі, в антології розвитку цього напрямку з'являються різні трактування і тлумачення. З'являється таке визначення як «економічний менеджмент природокористування», під яким варто розуміти сукупність організаційно-управлінських і економічних інструментів регулювання відносин між суб'єктами управління (органами законодавчої і судової влади) і об'єктами, у даному випадку – природокористувачами. Таким чином, це поняття включає питання регулювання економічної відповідальності природокористувача за використання природних ресурсів; питання формування еколого-економічного, фінансово-кредитного механізму організації природоохоронної діяльності в масштабі країни, регіону, міста, району, фірми, підприємства, організації тощо.

Сьогодні, виходячи з найбільш істотних розходжень у поняттях «екологічне управління» і «екологічний менеджмент» у прикладному аспекті, фахівцями пропонуються такі визначення:

Екологічне управління – діяльність державних органів і економічних суб'єктів, головним чином, спрямована на дотримання обов'язкових вимог природоохоронного законодавства, а також на розробку і реалізацію відповідних цілей, проектів і програм, а **екологічний менеджмент** – ініціативна і результативна діяльність економічних суб'єктів, спрямована на досягнення їхніх власних екологічних цілей, проектів і програм, розроблених на основі принципів екоефективності і екосправедливості. Таким чином, ефективний екологічний менеджмент забезпечує підприємству кредит довіри у відносинах з усіма зацікавленими в його діяльності сторонами, в чому і вбачається основна перевага екологічного менеджменту н порівнянні з традиційним формальним екологічним управлінням. Істотні розходження в трактуванні даних понять наведено в табл. 1.2.

Таблиця 1.2 – Відмінності в поняттях

Відмінності	Екологічне правління	Екологічний менеджмент
І наявність нових функцій	відсутні	екологічне планування, екологічний інжиніринг, екологічний аудит, екологічний облік, екологічний маркетинг, екологічне оподаткування, екологічна освіта і культура
В інструментах екополітики	в основному адміністративно-командні і, додатково, економічні	економічні, у т.ч. ринкового характеру з елементами адміністративно-командного стилю
У мотивах	обов'язкова у своїй основі діяльність	свідомо добровільна й ініціативна діяльність
У рівнях централізації	здійснюється органами державної влади й економічними суб'єктами національного і регіонального рівнів	здійснюється економічними суб'єктами на базі державного регулювання
Заохочувальні стимули	відсутні	присутні

1.2.3 Перспективи розвитку екологічного менеджменту в Україні

Незважаючи на розходження, функції екологічного управління й екологічного менеджменту в цілому збігаються. Разом з тим для екологічного менеджменту характерний істотний розвиток, поглиблення і розширення ряду функцій і відповідної діяльності, що у традиційному екологічному управлінні реалізуються достатньо поверхнево і формально, наприклад, стосовно обґрунтування екологічної політики і зобов'язань, організації зовнішньої екологічної діяльності, перегляду й удосконалення системи стимулів.

Таким чином, з розвитком екологічного менеджменту значно розширюються і видозмінюються традиційні функції екологічного управління. Так, функція аналізу й оцінки результатів екологічної діяльності тут у першу чергу починає визначати завдання аудитування системи екологічного менеджменту, які відсутні в традиційному управлінні.

Разом з тим, на думку вчених, і екологічне управління, і екологічний менеджмент можна визначити як комплексну різнобічну діяльність, спрямовану на реалізацію екологічних цілей проектів і програм.

Таким чином, резюмуючи, можна сказати, що на практиці під екологічним менеджментом розуміється сукупність адміністративно-командних і ринкових важелів і стимулів, що забезпечують усвідомлену зацікавленість ресурсокористувачів у виборі найбільш ефективних управлінських рішень в сфері природокористування, у тому числі як на макро-, так і на мікрорівні. Тобто екологічний менеджмент як поняття «частини загальної системи управління підприємством, що включає організаційну структуру, обмежене коло відповідальності, управлінські процедури і процеси, а також ресурси, необхідні для визначення і впровадження екологічної політики підприємства», відповідає сутності міжнародних стандартів ISO 14000.

Для умов України необхідна відповідна коректура цього поняття, з огляду на те, що без трансформації загальної системи управління природоохоронною діяльністю в цілому, тобто в масштабах країни, неможливо говорити про реформування системи управління на локальному рівні, тобто на рівні організацій. Це визначено мотивацією і спонукальними стимулами реалізації СЕМЛ (система екологічного менеджменту та екоаудиту). Йдеться про підготовку відповідного базового підґрунтя (законодавчого, нормативного, економічного), яке б забезпечувало розвиток екологічного менеджменту в Україні. В даний час можна стверджувати, що системи спонукальних стимулів впровадження СЕМА в Україні і за рубежом значно відрізняються (рис. 1.2).

Для Заходу – це усвідомлене бажання підвищити свій імідж і увійти в число лідерів на ринку, що дає додаткові шанси одержати гарантію банку на кредит (позичку); в Україні – прагнення підприємства одержати в законодавчому порядку систему пільг (в оподатковуванні, кредитуванні, інвестуванні, соціальних програмах).

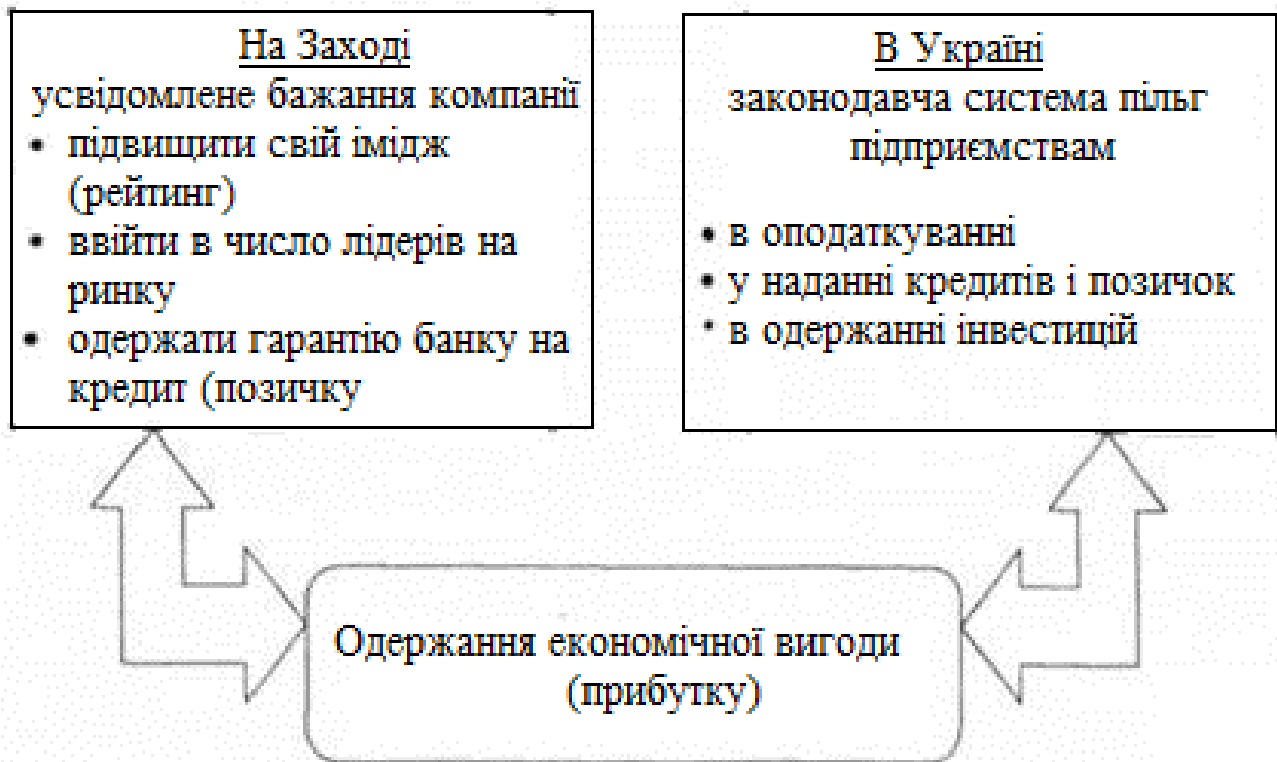

Рисунок 1.2 – Система спонукальних мотивів (стимулів) впровадження СЕМА

Це пояснюється тим, що для українських ресурсокористувачів ще не сформувався те доброзичливе макросередовище, яке б спонукало їх до самостійного пошуку дієвих управлінських рішень, які викликані:

- існуючою централізацією в сфері управління природоохоронною діяльністю в Україні;
- домінуванням ще донедавна державної форми власності;
- нерозробленістю теоретико-методичних аспектів адаптації міжнародних стандартів у галузі екоменеджменту до реальних умов в Україні;
- недостатнім рівнем розвитку екологічної самосвідомості та екологічної культури;
- низьким рейтингом вітчизняних виробників на світовому ринку.

В кінцевому результаті, конкретна участь екологічного менеджменту в моделях ринкових трансформацій в Україні дотепер ще чітко не простежується.

Отже, з огляду на те, що в даний час йде безперервний процес трансформації економіки України в екологічно безпечну економіку, пошук шляхів реформування в цьому напрямку невід’ємний від механізму реалізації системи екологічного менеджменту. Щодо перспектив розвитку екологічного

менеджменту в Україні можна констатувати, що на даному етапі уже створені деякі законодавчі й організаційно-правові передумови його впровадження.

Екоменеджмент в Україні повинен виконувати чотири основні функції. Це, насамперед:

- 1) прийняття і реалізація природоохоронного законодавства;
- 2) контроль за екологічною безпекою;
- 3) забезпечення проведення природоохоронних заходів;
- 4) досягнення погодженості дій державних і громадських органів.

З них найбільш розвинуті перші дві функції. Під них створена відповідна організаційна інфраструктура, до якої входять органи екологічної експертизи й екологічної інспекції. Менш розвинуті цільові функції забезпечення проведення природоохоронних заходів і узгодження дій державних і громадських органів, які є підґрунтям управлінської піраміди.

Необхідність трансформації цих функцій дуже актуальна, оскільки в Україні розпочалась радикальна економічна реформа, мета якої - перехід від командної планово-розподільної економіки до соціально-орієнтованої ринкової моделі. Однак, перш ніж говорити про перспективи розвитку екологічного менеджменту, необхідно розкрити змістовну суть самого поняття і його науково-теоретичні основи.

1.3 МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

1.3.1 Мета і завдання екологічного менеджменту як наукової дисципліни, її зв'язок з іншими дисциплінами

У класичному трактуванні, виходячи з загальноприйнятих визначень, під екологічним менеджментом можна розуміти складну міждисциплінарну науку, метою якої є пошук шляхів забезпечення конкурентоспроможних рішень, прийнятих у сфері управління природоохоронною діяльністю.

При цьому простежується прямий взаємозв'язок екоменеджменту з іншими суспільними науками. Екологічний менеджмент є мовби синтезом таких наук як екологія, економіка, право, управління. Найбільш тісний зв'язок екологічного менеджменту як інтеграційного наукового напрямку в методичному і категорійно-понятійному аспекті існує з економікою природокористування, що з'явилася декілька десятиріч тому як самостійне наукове відгалуження неокласичної економічної школи, яка намагається примирити економіку й екологію.

Основне завдання цієї наукової дисципліни – запропонувати інструментарій для порівняння витрат і вигод економічної діяльності з екологічними витратами і вигодами світової системи. Неокласична ж економічна теорія розглядає природу як зовнішній фактор (екстерналію) стосовно економічних процесів.

Потреба в цьому виникає тоді, коли в умовах диверсифікованого екологічного простору стає очевидною недостатня результативність уніфікованих механізмів регулювання стану навколишнього середовища. З метою реалізації зваженої екологічної політики варто забезпечити трансформацію природоохоронних функцій держави і перехід від адміністративно-командних до регулюючих, у зв'язку з чим необхідно озброїти підприємства й органи державного управління екологічно усвідомленою методологією, заснованою на принципах сталого розвитку. Таким чином, формування діючої системи екологічного менеджменту в умовах подолання фінансової нестабільності шляхом проведення інституціональних і структурних перетворень в Україні перетворюється на реальну необхідність, що й обумовлює, у кінцевому рахунку, методологію дослідження екологічного менеджменту.

Методологія в буквальному значенні є вчення про методи пізнання. При цьому існують дві основні концепції цього визначення: одна вважає «методологію» і «метод» синонімами, а отже, діалектичний метод єдиною

методологією всіх наук про природу, суспільство, людину; друга визначає методологію як систему, що реалізує три функції: створення нового знання, структурування цього знання у вигляді нових понять, категорій, законів, гіпотез, теоретичних ідей, теорій; організація нових знань у суспільній практичній діяльності. Саме другий підхід використовується в дослідженні теоретичних основ екологічного менеджменту.

Таким чином, мета дисципліни «Екологічний менеджмент» – одержання нових знань і практичних навичок з впровадження ефективних управлінських рішень, формування усвідомленого екологічного світогляду як необхідного атрибуту якісно нової ідеології управління природоохоронною діяльністю.

З огляду на те, що основними принципами методології є принципи єдності теорії і практики, визначеності, конкретності, об'єктивності, причинності, розвитку, історизму, вони стали базовими і при розробці методології екологічного менеджменту.

При цьому основним напрямком реалізації принципів методології є системний підхід, що виник як загальнонауковий метод на базі загальної теорії систем. У найбільш загальному трактуванні сутність системного підходу полягає в розгляді об'єкта дослідження і практичної діяльності в єдності його зовнішніх і внутрішніх зв'язків. Сьогодні, як відзначають фахівці, відсутня цілісна теорія екологічних систем. У загальноприйнятому розумінні системний підхід як нормативна методологія прийняття управлінських рішень означає процес підготовки і прийняття рішень на основі системного аналізу складових елементів будь-якої системи, які знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії, а також факторів зовнішнього, у тому числі природного, впливу на ефективність взаємодії складових елементів системи як цілісного явища і впливу системи на навколишнє середовище вищих по ієрархії систем. Це ж можна віднести і до методології дослідження екологічного менеджменту.

Таким чином, під системою екологічного менеджменту можна розуміти *комплекс наукових підходів, принципів і методів, що сприяють прийняттю і реалізації конкурентоспроможних управлінських рішень.*

1.3.2 Системний підхід у дослідженні екологічного менеджменту

Формування методології системного підходу базується на використанні знань про системи: їхньої класифікації, загальних системних властивостей природи і видів їхнього поведіння. Основою методології системного підходу є системне бачення світу і системне мислення.

Цим вимогам повинна відповідати і структура системи екологічного менеджменту, яка є модифікацією традиційної моделі, але з якісно новим наповненням (рис. 1.3).

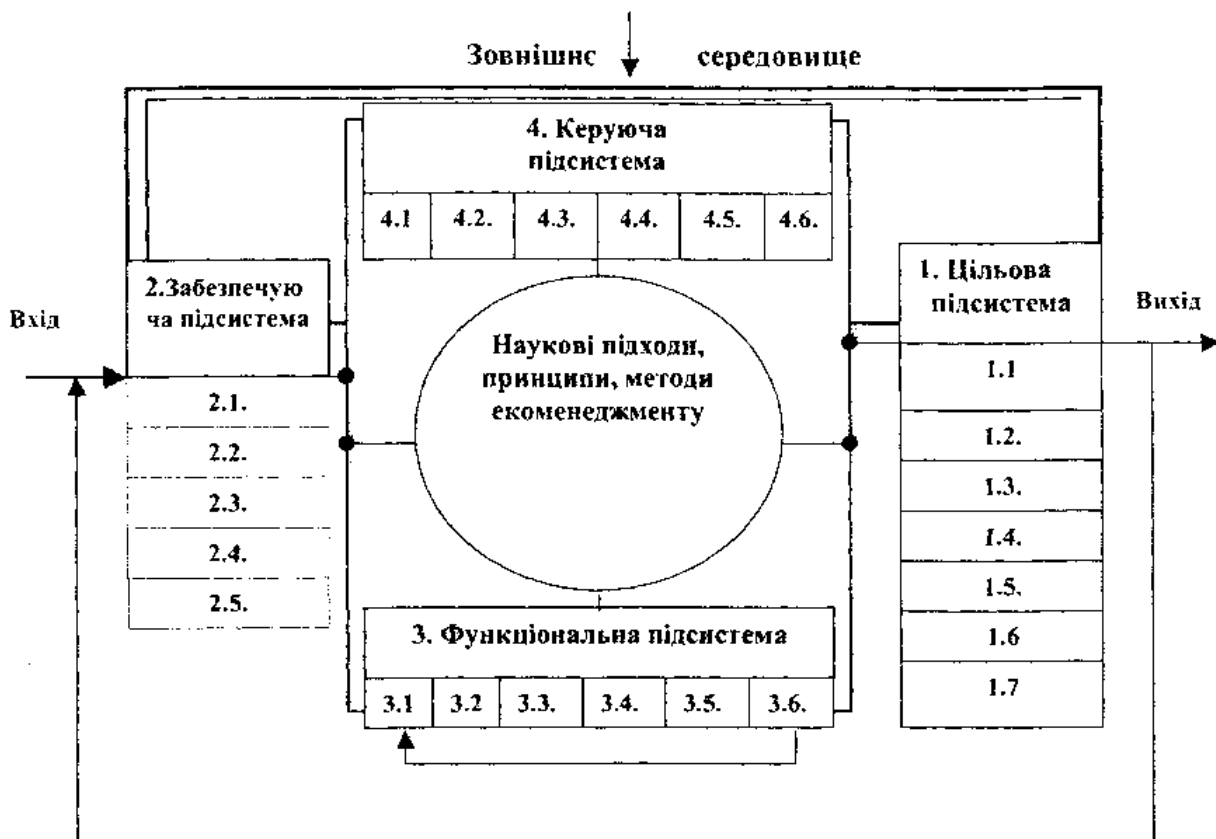

Рисунок 1.3 – Структура системи екологічного менеджменту

На рис. 1.3 позначені наступні складові підсистем: 1.1 – підвищення якості продукції по екологічним параметрам (згідно зі стандартом ISO 9000); 1.2 – розширення ринку збуту; 1.3 – вихід на світовий ринок; 1.4 – підвищення конкурентоспроможності збуту; 1.5 – організаційно-технічний розвиток; 1.6 – зниження витрат; 1.7 – соціальний розвиток і охорона навколишнього середовища; 2.1 – законодавчо-нормативне забезпечення; 2.2 – інформаційне забезпечення; 2.3 – науково-методичне забезпечення; 2.4 – ресурсне забезпечення; 2.5 – кадрове забезпечення; 3.1 – Мотивація; 3.2 – екологічний маркетинг; 3.3 – контроль; 3.4 – планування; 3.5 – організація процесів; 3.6 – регулювання; 4.1 – управління персоналом; 4.2 – екологічний аудит; 4.3 – розробка і реалізація управління; 4.4 – екологічний світогляд і психологія менеджменту; 4.5 – інструменти аналізу при прийнятті рішень; 4.6 – інструменти прогнозування при прийнятті рішень.

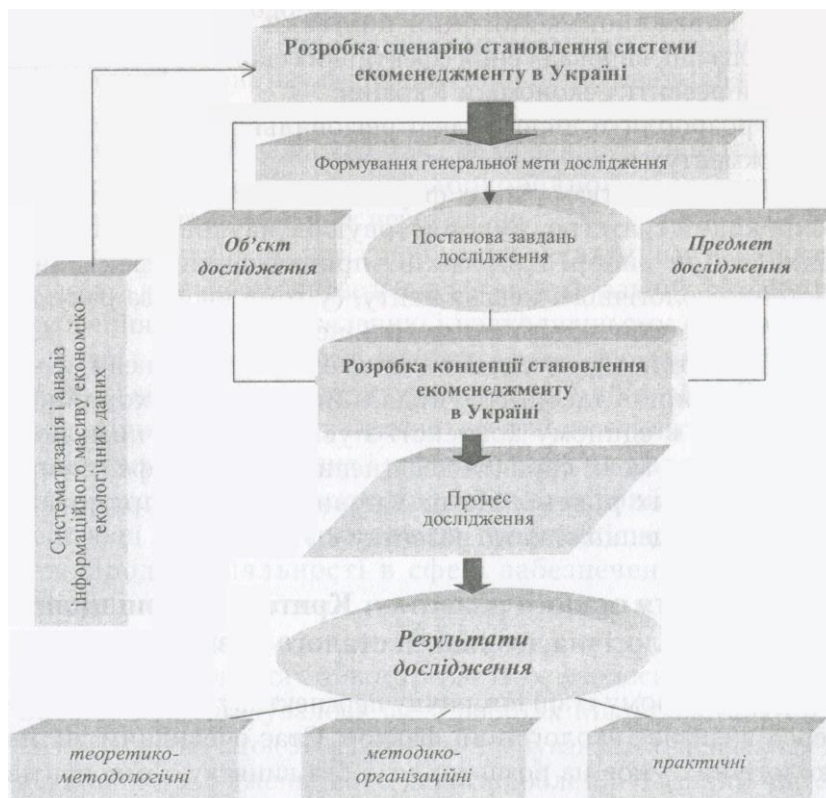

Рисунок 1.4 – Методологія дослідження проблеми становлення і розвитку екологічного менеджменту в Україні

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання:

- визначити понятійний апарат і концептуальні основи екологічного менеджменту;
- розробити наукову концепцію «імплементції» економічних інструментів СЕМА у механізми трансформації ринкових перетворень;
- дослідити методологічні аспекти розвитку системи екологічного менеджменту в Україні з урахуванням різних факторів її формування, ефективності і значимості економічних регуляторів, що застосовуються;
- визначити екологічні імперативи розвитку економіки України на перехідному етапі становлення держави;
- розробити методологію формування механізму реалізації економічних регуляторів екологічного менеджменту на державному, регіональному і виробничому рівнях управління;
- визначити напрямок реалізації системи економічних важелів у моделях ринкових реформ;
- визначити пріоритетні напрямки реформування економічного механізму природокористування в контексті створення в Україні аналогу ефективної системи EMAS;
- розробити теоретичні і методичні основи формування стратегії і механізму реалізації моделі екологічного менеджменту в Україні.

За об'єкт дослідження доцільно обрати існуючий досвід природокористування в Україні і за рубежом з визначенням різних рівнів регіоналізації, а за предмет дослідження - теоретичні і методологічні основи становлення і розвитку якісно нової ідеології управління природоохоронною діяльністю в Україні - екологічного менеджменту - у контексті створення ефективних моделей ринкових реформ в Україні.

Впровадження ефективної системи екологічного менеджменту в умовах ринкових трансформацій в Україні дозволить:

- приймати обґрунтовані рішення щодо механізму реалізації виваженої екологічної політики на різних рівнях регіоналізації, впровадження ефективних екологоорієнтованих моделей розвитку економіки України;
- розробляти дієві моделі регіонального екологічного менеджменту;
- підприємствам різних форм власності відпрацьовувати покрокову стратегію, використовуючи науково-методичні підходи при виборі напрямків впровадження ефективної системи екологічного менеджменту, (у тому числі за рахунок ефективних економічних стимулів і інструментів).

Однак, тільки розгляд системи екологічного менеджменту як якісно нової ідеології управління природоохоронною діяльністю в єдиному контексті з усіма формуючими його підсистемами може сприяти досягненню і вибору ефективних управлінських рішень. На це і повинна бути спрямована розробка концепції сталого розвитку в Україні.

1.3.3 Поняття сталого розвитку. Критерії та принципи. Екологічна домінанта сталого розвитку

На сучасному етапі історичну перспективу людства насамперед визначає екологічний фактор. Стає очевидним вплив екологічних умов на розвиток усіх без винятку компонентів соціуму.

Саме це визначає необхідність розробки нової еколого-економічної концепції, розвиток і реалізація якої на практиці законодавчими і виконавчими структурами буде сприяти «екологізації» мислення і перегляду багатьох стереотипів у процесах прийняття еколого-орієнтованих рішень.

Враховуючи особливості сьогодення і тенденції глобалізації громадського життя, можна стверджувати, що потрібна ідеологія, яка б брала до уваги сучасні особливості переходу до ліберально-ринкової економіки і входження в міжнародні структури. Це ще раз підкреслює необхідність

комплексних кардинальних структурних зрушень в управлінській сфері, у тому числі в природо-ресурсній площині.

Таким чином, екологічний менеджмент - це не лише міждисциплінарна наука і практичний інструментарій регулювання економіко-екологічних відносин як на макрорівні (включаючи регіональний), так і на мікрорівні, а й якісно нова ідеологія управління природоохоронною діяльністю на сучасному етапі ринкових перетворень.

Слід зазначити, що запобігання негативним наслідкам людської діяльності і проведення попереджувальних заходів для створення безпеки населенню і навколишньому середовищу сьогодні є одним із найважливіших завдань, що постають перед урядом і відповідними державними органами України. Стійкий економічний розвиток в останні два-три десятиліття потребує серйозних організаційних і управлінських витрат на зазначені цілі. Зростаючий транскордонний екологічний вплив і інші негативні наслідки свідчать також про необхідність посилення міжнародної діяльності в сфері забезпечення безпеки і створення погоджених глобальних заходів у напрямках реалізації принципів сталого розвитку.

Між тим поняття стійкого розвитку є вже досить усталеним. Вперше воно згадувалося ще в роботах Мальтуса (1978 р.). Разом з тим початок 90-х років ознаменувався інтенсифікацією наукових досліджень щодо даної проблеми. У даний час за участю вчених розроблена Концепція сталого розвитку України, що схвалена Верховною Радою України. Про актуальність даної проблеми свідчить той факт, що ще в 1998 р. при Кабінеті Міністрів України відповідною постановою була створена Національна комісія сталого розвитку України, а до її складу увійшли відомі вчені. Наукові основи національної стратегії переходу України на принципи сталого розвитку ґрунтуються на властивих державі геополітичних, географічних, демографічних, соціально-економічних і екологічних особливостях. Основними цілями сталого розвитку є:

- *економічне зростання* - формування соціально-орієнтованої ринкової економіки, забезпечення можливостей, мотивацій та гарантій праці громадян, якості життя, раціонального споживання матеріальних ресурсів;

- *охорона навколишнього середовища* - створення громадянам умов для життя в якісному природному середовищі з чистим повітрям, землею, водою, захист і відновлення біорізноманіття, реалізація екологічного імператива розвитку виробництва;

- *соціальна справедливість* - забезпечення гарантій рівності громадян перед законом, забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного і соціального благополуччя;

- *раціональне використання природних ресурсів* - створення системи гарантій раціонального використання природних ресурсів на основі дотримання національних інтересів країни і їхнього збереження для майбутніх поколінь;

- *стабілізація чисельності населення* - формування державної політики з метою збільшення тривалості життя і стабілізації чисельності населення, надання всебічної підтримки молодим родинам, охорона материнства і дитинства;

- *освіта* - забезпечення гарантій доступності для одержання екологічної освіти громадян, збереження інтелектуального потенціалу країни;

- *міжнародне співробітництво* - активне співробітництво з усіма країнами і міжнародними організаціями з метою раціонального використання екосистем, забезпечення сприятливого і безпечного майбутнього.

Реалізація цілей сталого розвитку забезпечується через:

- структурну перебудову народного господарства;
- гарантування національної безпеки держави, включаючи соціальну, економічну й екологічну безпеку;
- підвищення рівня організації процесу природокористування з урахуванням місцевих природно-кліматичних умов і природно-ресурсного потенціалу територій;

- паритетність використання природних ресурсів для нинішніх і майбутніх поколінь;
- формування еколого-економічного мислення, адекватного процесам суспільних трансформацій.

Сталий розвиток - це процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умов збереження і поетапного відновлення цілісності природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалом і потребами людей усіх поколінь.

Концепція сталого розвитку виходить переважно з двох підходів: ресурсного (виявлення гранично допустимого, тобто граничного вилучення з біосфери продукції фотосинтезу) і біологічного (виявлення здібностей біосфери розширено відтворювати продукцію фотосинтезу).

Ця концепція відбиває розуміння тісного взаємозв'язку екологічних, економічних і соціальних проблем людства і того факту, що вони можуть бути вирішені тільки комплексно, за умови тісного співробітництва і координації зусиль усіх країн світу. З формальної точки зору сталий розвиток прийнято розглядати як гармонічний розвиток трьох структурних підсистем: соціуму, економіки та екології, де економіка і екологія, чи енвайронментальна економіка є базисом сталого розвитку, а соціальна підсистема - його надбудовою, згідно з першим пунктом Ріо-декларації.

Основою сталого розвитку є паритетність відносин у триаді людина - господарство - природа, що забезпечує перехід до такого способу взаємодії природи і суспільства, який характеризується як епоха ноосфери.

Ключовими принципами сталого розвитку є:

- ◆ принцип обережності: збереження сучасного стану навколишнього середовища як перешкоди безповоротним чи небезпечним змінам;
- ◆ принцип «передбачати і запобігати»: більш дешевий, менш ризикований підхід, ніж ліквідація збитків навколишньому середовищу;

◆ принцип балансу між ресурсами і забрудненням: використання ресурсів у рамках масштабів регенеративної здатності екосистем; контроль над обсягом надходжень забруднень і відходів у рамках асиміляційного потенціалу екосистем;

◆ принцип збереження природного багатства на нинішньому рівні: недопущення чи зменшення втрат природно-ресурсного потенціалу;

◆ принцип «забруднювач платить»: повна вартість екологічного збитку повинна бути компенсована користувачем (споживачем).

Реалізація цих принципів дозволить забезпечити:

- гармонізацію співіснування людини і природи;
- реалізацію права на справедливе задоволення потреб і рівність можливостей розвитку нинішнього і майбутнього поколінь;
- невід'ємність захисту навколишнього природного середовища в процесі розвитку суспільства.

Таким чином, сталий розвиток узагальнює в собі процес виживання і відновлення генофонду нації, активізацію ролі кожної окремої людини в суспільстві, забезпечення його прав, збереження природного середовища, формування умов для відновлення біосфери і її локальних екосистем, орієнтацію на зниження рівня антропогенного впливу на навколишнє середовище і гармонізацію розвитку людини і природи.

Разом з тим, непогодженість темпів економічного розвитку і вимог екологічної безпеки, домінування природомістких галузей, висока питома вага ресурсо- і енергомістких застарілих технологій, сировинна орієнтація експорту, мілітаризація виробництва, відсутність гуманістичних цінностей серед пріоритетів розвитку, а також недостатній рівень екологічної культури і споживання ведуть до поглиблення кризових явищ в економіці, погіршення стану навколишнього природного середовища, що створює реальну загрозу для життя і діяльності нинішніх і майбутніх поколінь.

Україна може забезпечити сталий розвиток винятково шляхом ефективного використання усіх видів ресурсів, структурно-технологічної реструктуризації виробництва, використання творчого потенціалу всіх членів суспільства для розвитку і процвітання держави.

Ідея сталого розвитку стосується не лише сучасності: вона адресована як поколінням, що живуть зараз, так і майбутнім. Це ідеологія рівноправності всіх поколінь і всіх людей кожного покоління, справедливості в просторі і в часі, ефективного використання потенційних можливостей, збалансованості суспільного розвитку і збереження природи.

До складу цільових параметрів сталого розвитку необхідно включати характеристики стану навколишнього середовища, екосистем і природоохоронних територій. їм належать показники: якості атмосфери, вод, територій, що знаходяться в природному і зміненому стані, кількості біологічних видів, що знаходяться під загрозою зникнення і т.д.

Разом з тим, існуюча в Україні система показників стану навколишнього середовища, за оцінками фахівців, не відповідає сучасним вимогам формування системи сталого розвитку України, які базуються на принципах міжнародної Конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку. Актуальним стає впровадження інтегрованих показників сталого розвитку, що створило б можливість узгоджено розглянути проблеми стану середовища і соціально-економічного прогресу держави в контексті реалізації основних завдань сталого розвитку України. На даному етапі міжнародне співтовариство розглядає показники стану навколишнього середовища як комплексний інструментарій для виміру і репрезентації еколого-економічних тенденцій в країні. Виходячи з цих позицій, можна виділити три основні типи показників:

- показники сучасного екологічного стану, що визначають діючі екологічні параметри;
- показники впливу чи тиску, що відбивають антропогенний вплив на навколишнє середовище;

- показники, що регулюють вплив на навколишнє середовище і за допомогою яких можна визначити, як різні агенти реагують на специфічний вплив.

Таким чином, основні завдання сталого розвитку полягають у:

- ◆ забезпеченні динамічного соціально-економічного зростання;
- ◆ збереженні навколишнього природного середовища;
- ◆ раціональному використанні природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення потреб нинішнього і майбутнього поколінь через побудову високоефективної економічної системи, що стимулює продуктивність, науково-технічний прогрес, соціальну спрямованість.

Вирішення основного завдання передбачає:

- забезпечення сталого розвитку регіонів і поселень;
- макроекономічні перетворення і державний протекціонізм;
- формування економічно орієнтованої політики держави;
- забезпечення духовного, фізичного розвитку людини і його соціальних гарантій;
- міжнародне співробітництво.

Таким чином, забезпечення виходу України з економічної кризи, продовження курсу реформ і досягнення економічного зростання можливо лише за умови удосконалення системи державного регулювання, проведення змістовних і послідовних структурних перетворень, у тому числі і в природоресурсній сфері.

1.3.4 Концепція становлення екологічного менеджменту в Україні

Концепція це - система поглядів, те або інше розуміння явищ, процесів, єдиний визначаючий сенс.

Нині, як правильно констатують вчені, система управління в природоохоронній сфері повинна зазнати радикальних перетворень разом з іншими відносинами в суспільстві. Їхня необхідність обумовлена зміною пріоритетів, тим, що ідеологія, яка лежить в основі адміністративно-командної системи, зайшла в очевидну суперечність з вимогами розвитку продуктивних сил і життєзабезпечуючими нормами прав людини.

Як справедливо відзначають вітчизняні провідні економісти-екологи, у даний час Україні вкрай необхідна еколого-економічна модель ринкових реформ. Тільки на цій основі можна досягти збалансування в напрямку оптимізації взаємин людини з природою. Слід зазначити, що ще, використовуючи парадигми Адама Сміта, неокласичні економісти вважали, що основний напрямок суспільних інтересів - зміна стилю життя, а, отже, і відносин до споживання ресурсів, забруднення середовища, що генерується вільним ринком.

Перебороти глобальну екологічну кризу окремими діями неможливо, тому необхідна консолідація зусиль, спрямована на трансформацію екологічної свідомості громадян. Однак, це може відбутися лише в тому випадку, якщо буде існувати визначена ідеологічна домінанта сталого розвитку України - якісно нова ідеологія управління природоохоронною діяльністю, побудована на фундаменті пріоритету природних національних цінностей з урахуванням стратегії загальнодержавних завдань.

Ідеологія (ідея від грец. *logos*) - система уявлень, понять, виражена в різних формах суспільної свідомості (політиці, моралі, науці, мистецтві, релігії). Ідеологія визначається в кінцевому рахунку умовами матеріального життя суспільства, є відображенням у свідомості суспільного буття і, у свою чергу, активно впливає на розвиток суспільства. Така домінанта формує суспільну екологічну свідомість громадян і головні орієнтири в розвитку держави.

Для того щоб здійснювати економічне зростання, необхідно мати адекватну цьому систему екологічного управління і відповідну світоглядну основу (культуру), що були б здатні забезпечувати продуктивність, ефективність, динамічність.

Кожне суспільство, що хоче називатися цивілізованим, повинне мати визначені параметри: широку демократію, стійку економіку, надійний соціальний захист, освіту, науку, охорону здоров'я, безпечну екологію, і - як результат, тривалість і рівень життя людей, високий ВВП у розрахунку на душу населення, тобто те, що формує культуру й ідеологію.

Загально визнано, що національна ідеологія є згустком системи політичних, правових, економічних, екологічних, етичних, художніх і філософських поглядів, які мають властивість відображати зміни під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів. Переходячи до екологічної домінанти, можна стверджувати, що зміна ідеології в сфері управління природокористуванням викликана зростаючими потребами суспільства в екологічно безпечному і чистому навколишньому природному середовищі. При цьому створення належних структурних умов для переходу суспільства на принципи екологобезпечного розвитку є визначальним чинником його розвитку.

Стратегічна мета розвитку України повинна полягати в перетворенні її природно-ресурсного потенціалу на головну опору економічного зростання, у правильному осмисленні суті сталого розвитку (*Sustainable Development*) з позиції світового співтовариства. Це потребує не тільки підвищення теоретичного рівня досліджень, але і збільшення їхньої практичної результативності на базі осмислення нових концептуальних підходів щодо вибору ефективних управлінських рішень.

Через це, екологічний менеджмент можна розглядати як якісно нову ідеологію управління природоохоронною діяльністю в ринкових умовах, в основу якої варто покласти такі **принципи**:

- пріоритетність ідеї сталого розвитку в контексті економічної й екологічної безпеки країни і її регіонів;
- системність і комплексність у здійсненні стратегії розвитку системи екологічного менеджменту як якісно нової ідеології управління;
- послідовність і цілеспрямованість, які забезпечуються розробкою покрокової стратегії розвитку СЕМА і конкретного організаційно-економічного механізму на кожному етапі її становлення;
- послідовність у розвитку системи екологічного менеджменту, що відбивається через призму духовних екологічних цінностей, систему екологічної освіти та виховання, культурної спадщини.

Головна мета - зниження державного вливу на механізми управління природокористування шляхом:

- розробки на різних рівнях ієрархії стимулів до здійснення усвідомленого ефективного регулювання природоохоронною діяльністю;
- формування концептуально-методичної бази і сценарію розвитку СЕМА в Україні з урахуванням позитивного досвіду, накопиченого за рубежом. Тільки реформування існуючої практики управління природоохоронною діяльністю і переорієнтація на екологічні імперативи розвитку в процесі поступального зростання України дозволять досягти відчутних економічних і соціальних результатів як на макро-, так і на мікрорівнях.

Екологічний імператив (у загальноприйнятому трактуванні) - ясне розуміння екологічних проблем і переконаність в особистій відповідальності кожного за стан і майбутнє біосфери, а також людства як її частини. Складовою частиною екологічного імператива є визнання необхідності стійкого розвитку.

У цьому зв'язку доцільно вивчити прогресивний зарубіжний досвід екологічного менеджменту (у тому числі і стосовно місцевого оподаткування і фондування екологічних програм; стійкого розвитку ринку екологічних послуг, екологічної сертифікації, ліцензування, екологічного страхування,

екологічного аудиту; формування публік-рілейшнз у даному контексті) і спробувати розробити сценарій його інтеграції в моделі екологічно-орієнтованих ринкових трансформацій в Україні.

Для налагодження ефективної системи екологічного менеджменту (на різних рівнях) необхідно здійснити:

а) адміністративну реформу, включаючи реформування законодавчої та нормативної бази;

б) трансформацію інвестиційної діяльності з урахуванням екологічного фактора;

в) удосконалення організаційно-економічного механізму становлення системи екологічного менеджменту (СЕМ) в Україні.

Очікувані результати від становлення системи екологічного менеджменту як якісно нової ідеології управління природоохоронною діяльністю в Україні виявляться в:

- створенні гнучкої та ефективної системи втручання держави в механізми формування екологічної політики на різних рівнях управління;

- зменшенні державних витрат на здійснення природоохоронної політики і утримання адміністративного апарату управління природоохоронною діяльністю;

- зниженні еколого-економічних втрат у державному секторі економіки;

- підвищенні дохідної частини бюджету за рахунок ресурсних надходжень, програм;

- підвищенні конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на світових і регіональних ринках;

- в зростанні числа підприємств, основною діяльністю яких є екологічне підприємництво і екобізнес, поліпшенні умов для залучення екоінвестицій, у т.ч. із країн далекого зарубіжжя;

- підвищенні ділової активності, фінансового іміджу і стабільності підприємств;

- досягненні високого рівня екологічної свідомості громадян.

Етапи і послідовність здійснення заходів для становлення системи екологічного менеджменту в Україні залежить від ступеня зрілості законодавчо-нормативної та організаційно-економічної бази, а також рівня розвитку екологічного світогляду суспільства.

Існуюча практика за рубежом свідчить, що розвиток екологічного менеджменту у своєму становленні проходить 3 етапи:

1. Здійснення локальної тактики «гасіння пожеж» - керівництво компанії згадує про екологію тільки у випадку аварійних ситуацій, що погрожують серйозними економічними наслідками.

2. Створення системи екологічного моніторингу на підприємстві з метою відповідності загальноприйнятим природоохоронним нормам і правилам.

3. Розробка загальнокорпоративної стратегії з визначальним значенням екологічних факторів. При цьому компанія прагне досягнення переваги над конкурентами в значній мірі за рахунок перевищення екологічних стандартів і норм. За оцінками експертів, уданий час третього етапу досягли не більш як 15% провідних компаній Європи і Північної Америки.

Аналізуючи зарубіжний досвід країн, можна припустити, щонайменше, наявність 3-х етапів розвитку СЕМА в Україні:

1-й - зміна ідеології формування природоохоронного законодавства на базі розробки науково обґрунтованої еколого-правової концепції регулювання природокористування й охорони навколишнього середовища з урахуванням впровадження ринкових регуляторів і стимулів; проведення інституціональних трансформацій у екополітиці;

2-й - створення єдиної еколого-цілеспрямованої системи управління і правового регулювання всієї екологічної діяльності суспільства на базі розробки багатофакторних еколого-економіко-соціологічних моделей, реформування нового мислення, нових цінностей і світоглядних пріоритетів;

3-й - зміна суспільної психології шляхом заміни споживчої орієнтації на екологізовану у відношенні природокористування і природи.

Визначальним фактором становлення і розвитку діючої системи екологічного менеджменту в Україні є формування законодавчо-нормативних основ зваженої екологічної політики держави.

1.4 ЗАКОНОДАВЧО-РЕГУЛЮЮЧА БАЗА ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

1.4.1 Законодавчий моніторинг у сфері екологічного менеджменту

Законодавчо-правова основа системи екоменеджменту в Україні визначається, формується і регламентується Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийнятий ще в 1991 році, доповненнями до нього 1998 року, а також іншими законодавчо-правовими актами, які повинні закріпити пріоритет охорони природи і здоров'я нації над іншими видами діяльності, сформулювати принципи і встановити єдині правила і порядок ведення господарської діяльності, насамперед, за допомогою економічних методів управління. Це потребує адекватного введення відповідних змін і доповнень в законодавство, що пов'язане з використанням природних ресурсів (закони про державне підприємство, про власність, про конверсію та інше).

Крім того, в цей час першочерговими завданнями в сфері екологічного законодавства є:

- прийняття нових (невідкладних) законодавчих актів, а саме: законів України про зони надзвичайних екологічних ситуацій, екологічне страхування, екологічну освіту;

- внесення змін і доповнень до існуючих кодексів (Лісовий, Водний, Кодекс України про надра, Земельний кодекс України) і законів («Про охорону навколишнього природного середовища», «Про тваринний світ», «Про природно-заповідний фонд», «Про охорону атмосферного повітря», «Про лізинг» (доповнення відносно лізингу природних ресурсів);

- підготовка проектів Законів України про статус рекреаційних, курортних, лікувально-оздоровчих зон з особливими умовами природокористування;

- підготовка проектів підзаконних актів, що затверджуються Кабінетом Міністрів України, а саме:

- Правил відшкодування збитків, завданих внаслідок порушень екологічного законодавства;

- Положення про екологічний контроль;

- Положення про екологічний аудит;

- Положення про екологічне ліцензування.

- внесення змін і доповнень в діючі акти законодавства, що визначають статус центральних і місцевих органів державної виконавчої влади в сфері охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів та регламентують підприємницьку, інвестиційну, інноваційну, науково-технічну діяльність, а також ті види діяльності, які здатні негативно впливати на стан навколишнього природного середовища;

- затвердження законодавчих актів про розмежування функцій спеціально уповноважених органів державного контролю в сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки тощо.

Загалом же, правовий механізм екологічного менеджменту повинен сприяти урегулюванню відносин у сфері екології за рахунок застосування превентивних, оперативних, стимулюючих і примусових заходів з використання природних ресурсів і їхніх відходів, а також широкому

впровадженню юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства до юридичних і фізичних осіб.

Таким чином, необхідно сформувати нову систему еколого-правових відносин, що забезпечують включення екологічних і санітарно-гігієнічних вимог в сферу виробничо-господарської діяльності і гарантують реалізацію природоохоронних програм і заходів щодо збереження здоров'я нації.

При цьому вдосконалення правових основ екологічного менеджменту повинно бути направлене на:

- реорганізацію системи органів управління природними ресурсами і подальшу інтеграцію функцій управління в сфері використання природних ресурсів в єдину узгоджену функціональну систему;

- розширення повноважень місцевих органів управління і контролю з питань охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів;

- зміщення акценту в здійсненні державного контролю за дотриманням екологічного законодавства шляхом поступового формування органів екологічного контролю на регіональному рівні;

- використання можливостей басейнового принципу з урахуванням регіональних та місцевих особливостей і закономірностей розвитку природних комплексів і екосистем;

- узгодження координаційних і контрольних функцій Мінекоресурсів та органів прокуратури з посилення контролю за дотриманням екологічного законодавства, реалізації екологічної політики держави, захисту екологічних прав громадян.

При цьому завданням природоохоронного законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин у сфері охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, попередження і ліквідація негативного впливу господарської і іншої діяльності на навколишнє природне середовище,

збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафту і інших природних комплексів, унікальних територій і природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Крім законодавчо-правових важелів важливе значення в механізмі реалізації екополітики, в тому числі на регіональному рівні, займає нормативно-регламентуюча база.

1.4.2 Адміністративно-нормативні інструменти екологічного менеджменту

Визначення та сутність екологічної стандартизації і нормування

Багато країн Заходу широко використовують нормативне регулювання як організаційну основу екоменеджменту. При цьому регулюючі (нормативні) методи виходять з припущення про наявність порогового кордону впливу і їх іноді розглядають як «командно-адміністративні» методи внаслідок принципу, згідно з яким стандарти і норми обов'язкові для виконання. При цьому їх поділяють на державні і муніципальні. До державних відносяться ті методи регулювання, які примушують місцеву владу неухильно їх дотримуватися згідно з національним або міжнародним законодавством; до муніципальних - методи регулювання, які реалізуються місцевою владою самостійно, наприклад, планування землекористування, місцеві будівельні норми, заходи щодо управління транспортними потоками, місцеві стандарти з контролю над забрудненням навколишнього середовища, норми розміщення об'єктів або норми заготівель.

В Україні екологічна стандартизація та нормування проводяться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил та вимог з охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки.

Згідно зі ст. 32 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» державні стандарти в сфері охорони навколишнього природного середовища є обов'язковими до виконання і визначають поняття і терміни, режим використання і охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги до запобігання шкідливому впливу внаслідок забруднення довкілля.

На відміну від стандартів, економіко-екологічне нормування - це встановлення меж, в яких допускаються масштаби розвитку виробництва і зміни природних властивостей природного середовища.

Аналізуючи сучасний стан стандартизації і нормування в Україні, потрібно зазначити, що він характеризується розпорошеністю і великою кількістю нормативних документів, їхньою відомчою орієнтацією. Деякі документи мають неконкретний, декларативний характер. Діючі на сьогодні санітарно-гігієнічні нормативи недосконалі, погано пов'язані між собою, а для багатьох шкідливих речовин вони ще не встановлені. В останній час фахівцями нормативний підхід все частіше ставиться під сумнів, оскільки норми гранично допустимих концентрацій не є ідеальними. До того ж їхня компонентна прив'язка по кожному інгредієнту абсолютно не враховує можливих наслідків взаємодії хімічних сполук і природних сфер.

Аргументацію недосконалості нормативного регулювання якості природного середовища можна доповнити регіональною специфікою природно-антропогенних процесів, що яскраво виявляються проявом критичного їхнього рівня.

Екологічні підходи до визначення допустимих навантажень суттєво відрізняються від санітарно-гігієнічних. Метою останніх є визначення рівня допустимого забруднення середовища або іншого навантаження, насамперед, на окремий людський організм, а також населення загалом. При екологічному нормуванні основним документом може стати паспорт, в якому встановлюються показники гранично допустимих викидів шкідливих речовин

для кожного джерела і потенційно небезпечного підприємства. Також повинна бути вироблена система заздалегідь спланованих дій для того, щоб позбавити населення від негативних наслідків надзвичайних ситуацій.

Згідно зі ст. 33 Закону «Про охорону природного навколишнього середовища», система екологічних нормативів включає:

а) нормативи екологічної безпеки (гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин в навколишньому природному середовищі: гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого фізичного впливу на навколишнє природне середовище, граничний допустимий вміст шкідливих речовин у продуктах споживання).

Нормативи ГДК і рівні шкідливого фізичного впливу єдині для всієї України.

б) граничнодопустимі викиди і скиди (ГДВ і ГДС) в навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні шкідливого впливу фізичних і біологічних чинників.

Екологічні нормативи розробляються і вводяться в дію Міністерством екології і природних ресурсів України.

Крім встановлення нормативів використання природних ресурсів, Законодавством України передбачено введення інших екологічних нормативів. В їхньому числі ліміти на використання природних ресурсів і ліцензування, що регламентує взаємовідносини між спеціально уповноваженими органами в сфері контролю, управління природними ресурсами і охорони природного середовища, з одного боку, і з природо користувачем, з іншої.

Поняття екологічного ліцензування

Ліцензування - це акт санкціонування дозволу проектування або практичної дії, заснований на національному чи місцевому законодавстві або політиці. Стосовно навколишнього середовища система ліцензування служить трьом різним цілям. Вона обмежує:

- доступ або споживання природних ресурсів;

- примушує до вживання необхідних заходів для підтримки в припустимих межах тих видів діяльності, які потенційно несуть небезпеку для навколишнього середовища;

- сприяє розвитку тих видів діяльності, які ведуть до усунення або пом'якшення навантаження на навколишнє середовище.

Хоч за своїм змістом ліцензування є елементом адміністративно-правового регулювання, разом з тим воно - елемент економічного управління в тому випадку, коли ліцензії стають товаром, тобто можуть продаватися потенційним природо користувачам, наприклад, на аукціонах.

Ліцензування встановлює екологічні вимоги й обмеження у вигляді спеціального дозволу на ведення конкретної господарської або іншої діяльності природо користувачів на відповідній території (об'єкті). Наприклад, за такою схемою здійснюється видача ліцензій на водокористування.

Потрібно зазначити, що системи ліцензування господарської діяльності і екологічної експертизи, що забезпечують захист інтересів суспільства і держави, а також дотримання природоохоронних норм та вимог при прийнятті інвестиційних рішень і здійсненні господарської діяльності, існують в багатьох країнах. За своєю структурою зарубіжні системи ліцензування і експертизи істотно відрізняються від вітчизняних.

Так, наприклад, в Німеччині відсутні ліцензії на право займатися окремими видами діяльності, а ліцензується лише споруда і експлуатація конкретних господарських об'єктів. При цьому ліцензія (*Genehmigung*), що є по суті приватною ліцензією, являє собою дозвіл від держави на будівництво або експлуатацію об'єкта, який входить в перелік підприємств, що ліцензуються. У даний перелік входять різні категорії виробництв, обладнань і споруд енергетики, гірництва, збагачувальної промисловості, целюлозно-паперової і деревообробної галузей, будматеріалів, металургії, хімічної і фармацевтичної промисловості, сільського господарства і харчової промисловості, виробництв

по переробці відходів і деякі інші категорії господарських об'єктів, здатні представляти загрозу безпеці суспільства і навколишньому середовищу.

У Данії на основі ліцензій здійснюється діяльність із складування та знешкодження речовин і матеріалів (в тому числі відходів), здатних посилити несприятливий вплив на ґрунт, фунтові і підземні води. При цьому ліцензії видаються органами місцевого або регіонального самоврядування. Ліцензія надається на кожний конкретний об'єкт місцевими органами влади. Відповідно до датського законодавства, ліцензія може бути відкликана (або змінені ліцензійні умови і обмеження) при виявленні небезпеки впливу на джерела водопостачання, появи нового методу поводження з даним видом відходів або матеріалів чи на інших умовах, що регламентуються Міністерством екології та природних ресурсів.

У Великій Британії діяльність з експлуатації звалищ для поховання відходів також здійснюється на основі ліцензій, які видаються місцевими органами влади. При цьому ліцензія може бути видана тільки в тому випадку, якщо організація цих звалищ передбачена відповідним планом землекористування.

Аналогічні системи ліцензування існують і в більшості інших промислово-розвинених країн. Ці підходи представляються життєздатними в умовах сучасної західної держави, але вони не будуть працездатними в Україні, де діяльність великої кількості підприємств, особливо в сфері поводження з відходами, ведеться на орендованих виробничих потужностях, часто пристосованих до її здійснення без проектної документації. Як показує практика обстеження і перевірок великої кількості підприємств, у вітчизняних умовах одного рівня дозвільних дій з боку держави в більшості випадків буває замало.

Підвищення ефективності державного контролю за дотриманням існуючих регламентів природокористування із застосуванням економічних і адміністративних санкцій з метою запобігання аваріям і катастрофам,

припинення екологічних правопорушень і злочинів є одним з першочергових завдань на сучасному етапі.

З цією метою передбачається:

- об'єднати діючі на територіях державні і відомчі системи спостереження та контролю за станом природних ресурсів і об'єктів навколишнього середовища під єдиним методичним і організаційним управлінням;
- створити регіональну мережу стаціонарних і пересувних технічних засобів контролю за джерелами забруднення природного середовища, в тому числі з використанням дистанційних і експрес-методів;
- сформуванню інформаційний банк даних екологічної спрямованості;
- встановити чітку систему екологічних обмежень і регламентацій режимів природокористування по територіях;
- ввести ліцензування комплексного природокористування.

Під комплексним природокористуванням розуміється таке використання природно-ресурсного потенціалу території, при якому експлуатація (вилучення) одного виду природного ресурсу завдає найменшого збитку іншим природним ресурсам, а господарська діяльність підприємства загалом спричиняє мінімально можливий комплексний вплив на навколишнє природне середовище. При цьому ліцензія на комплексне природокористування, на відміну від спеціальних ліцензій, не буде давати право на окремі види природокористування, а лише буде регламентувати умови останніх.

Роль міжнародних стандартів та вимог в екологічному регулюванні

В останні двадцять років за рубежом методи регулювання є основою для впровадження екологічної політики, однак, вони почали зазнавати критики з кінця 1980-х років, коли вартість охорони навколишнього середовища в США і Західній Європі різко зростає. Економісти почали аналізувати методи регулювання в термінах рентабельності, ефективності і інших економічних показниках і дійшли висновку, що в багатьох сферах методи регулювання

виявилися дуже жорсткими і не гнучкими. При цьому встановлюються непорушні правила випадковим чином, а не відповідно до необхідності захисту і збереження, і це не залишає достатньої свободи вибору для виконавців, покликаних вибирати саме дешевий спосіб досягнення заданої мети.

Тому існує думка, що неефективно орієнтуватися тільки на методи регулювання, коли йдеться про досягнення добре збалансованої міри захисту і збереження навколишнього середовища. У зв'язку з цим там, де використовується система відповідних спонукальних мотивів, заснована на економічних принципах і ринкових механізмах (податки, що коректуються, плати, збори, торгові дозволи, система повернення депозитів і т.д.), їм повинна надаватися перевага перед іншими методами охорони навколишнього середовища.

У місцевої влади часто недостатньо ресурсів для виконання завдань з реалізації і примусового впровадження всіх державних законів і постанов. В той же час, це може призвести до штрафів, які можуть бути накладені на місцеву владу владою більш високого державного рівня. Наприклад, в США міста, що не підтримують встановлену стандартами якість повітря (регульовану на державному рівні Федеральним Законом про Чисте повітря і Поправками до нього 1990 року), підлягають штрафним санкціям Агентством охорони навколишнього середовища США (EPA). EPA є федеральною гілкою урядового комітету з охорони навколишнього середовища з регіональними відділеннями. Подібні структури існують, наприклад, в Болгарії або Німеччині. Штрафи, що накладаються на місцеву владу національними або регіональними державними організаціями, відрізняються від грошових санкцій, можуть бути правовими наказами або спричиняти за собою втрату цільового бюджетного фінансування.

Ефективним елементом системи екологічного регулювання на регіональному рівні, як свідчить зарубіжний досвід, є система квот на викиди шкідливих речовин, яка поширена в США, Німеччині, частково в Канаді. Цей метод регулювання джерел викидів на певній території з метою збереження або

досягнення відповідного рівня якості навколишнього середовища отримав назву методу «ковпака». Суть його полягає в такому: місцеві органи влади, що встановлюють загальні значення шкідливих викидів не для одного, а для всіх підприємств разом, шляхом їхнього регулювання здійснюють контроль за екологічним станом території загалом. Наприклад, в США затверджено більш ніж 30 «екологічних ковпаків», по кожному з яких промислові фірми заощадили до 3 млрд. дол.

У зв'язку з тим, що в сучасній економічній ситуації, в основному застосовуються дійові важелі адміністративного регулювання, доцільно доповнювати їх ринковими інструментами екологічного менеджменту.

Вже можна констатувати, що в Україні, згідно з вимогами директив Європейського Союзу щодо санітарних, екологічних, ветеринарних, фітосанітарних норм і міжнародних та європейських стандартів, розпочато процес поетапної реалізації впровадження міжнародних і європейських стандартів і екологічних норм у сфері довкілля.

1.5 ДСТУ ISO 14001:2015 «СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ. ВИМОГИ ТА НАСТАНОВИ ЩОДО ЗАСТОСОВУВАННЯ»

1.5.1 Основні положення ISO 14001

Призначеність стандарту ISO 14001 «Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосовування» – надати організаціям загальну схему діяльності задля охорони довкілля та реагування на зміни умов довкілля в рівноважному поєднанні з соціально-економічними потребами. Він установлює вимоги, виконання яких дає змогу організації досягти запланованих результатів, що їх вона визначила для своєї системи екологічного управління.

- збереженню стану довкілля запобіганням або послабленням несприятливих впливів на нього;
- послабленню потенційного несприятливого впливу умов довкілля на організацію;
- сприянню організації у виконанні обов'язкових для дотримання відповідності вимог;
- підвищенню екологічної дієвості;
- контролюванню (або впливанню на них) способів розроблення продукції та послуг організації, їх виготовлення, розподілення, споживання та видалення з урахуванням аспектів передбачуваного життєвого циклу, що сприятиме запобігання впливу на довкілля від непередбачуваного переходу з однієї стадії життєвого циклу в іншу протягом усього життєвого циклу;
- досягненню фінансових переваг і переваг у функціонуванні, що можуть бути наслідком запровадження екологічно обґрунтованих альтернативних підходів, які зміцнюють позиції організації на ринку;
- обмінюванню екологічною інформацією з відповідними зацікавленими сторонами.

Цей стандарт, як і інші стандарти, не призначено для збільшення чи змінення правових вимог щодо організації.

Успіх системи екологічного управління залежить від залучення персоналу всіх рівнів і підрозділів організації на чолі з найвищим керівництвом. Організації можуть використовувати можливості щодо запобігання чи послаблення несприятливих впливів і посилення сприятливих впливів на довкілля, зокрема тих, що зумовлюють стратегічні наслідки та наслідки для конкурентоспроможності організації. Найвище керівництво може ефективно враховувати свої ризики та можливості щодо інтегрування екологічного управління в бізнес-процеси в організації, її стратегічну спрямованість і прийняття нею рішень, поєднавши їх з іншими бізнесовими пріоритетами, а також охопивши екологічні принципи управління загальною системою

управління. Демонстрацію успішності запровадження цього стандарту може бути використано задля того, щоб переконати зацікавлені сторони в результативності наявної системи екологічного управління.

Прийняття цього стандарту, однак, саме по собі не гарантує оптимальних екологічних результатів. Застосування цього стандарту може бути різним для різних організацій залежно від середовища їх функціонування. Дві організації можуть здійснювати подібну діяльність, але можуть мати різні обов'язкові для дотримання відповідності вимоги, зобов'язання, установлені в їхніх екологічних політиках, а також різні екологічні технології й цілі щодо екологічної дієвості, однак обидві організації можуть відповідати вимогам цього стандарту.

Рівень конкретизації та складність системи екологічного управління змінюватимуться залежно від середовища функціонування організації, сфери застосування її системи екологічного управління, обов'язкових для дотримання відповідності вимог, особливостей її діяльності, продукції та послуг, зокрема екологічних аспектів організації та пов'язаних з ними впливів на довкілля.

Підґрунтя для підходу, що лежить в основі системи екологічного управління, – концепція «Плануй-Виконуй-Перевіряй-Дій» («Plan – Do – Check – Act» або РОСА). Модель РОСА відображає ітеративний процес, що його використовують організації для досягнення постійного поліпшення. Її можна застосувати для системи екологічного управління, а також для кожної з її окремих елементів. Цю модель можна коротко описати поданим нижче чином:

- **Плануй**: установлюй екологічні цілі та процеси, потрібні для отримання результатів, що відповідають екологічній політиці організації.

- **Виконуй**: запроваджуй процеси, як заплановано.

- **Перевіряй**: відстежуй та вимірй процеси, зважаючи на екологічну політику, зокрема на свої зобов'язання, екологічні цілі та робочі критерії, а також звітуй про результати.

- **Дій**: уживай заходів задля постійного поліпшення.

На рисунку 1.5 показано, як загальну схему, описану стандарті ISO 14001, можна відобразити моделлю РОСА, що може допомогти користувачам усвідомити важливість системного підходу.

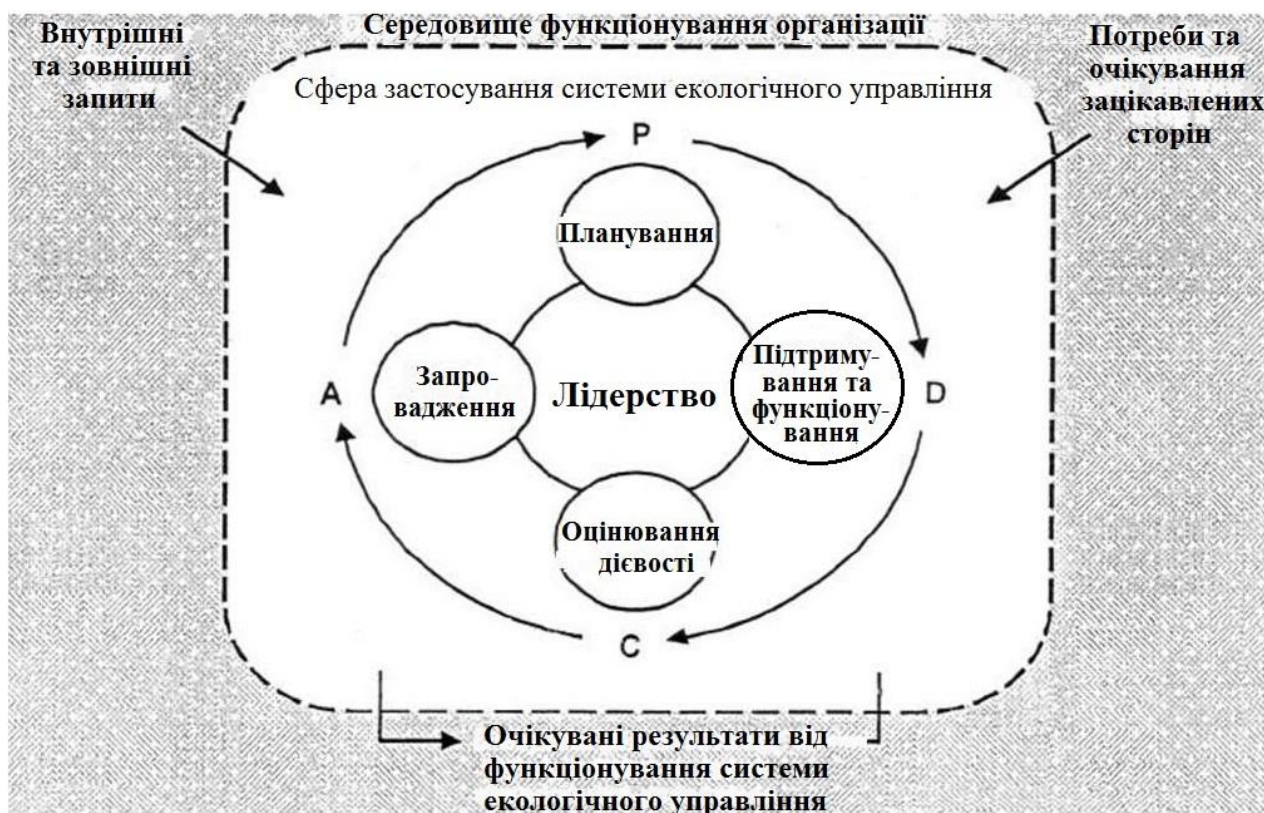

Рисунок 1.5 – Відповідність між моделлю РОСА та загальною схемою, поданою в цьому стандарті

Цей стандарт відповідає вимогам ISO щодо стандартів на системи управління. Ці вимоги стосуються загальної структури стандарту, однозначності викладу основного тексту, а також загальних термінів з основними визначеннями, щоб полегшити користувачам запровадження кількох стандартів ISO на системи управління.

У стандарті ISO 14001 немає вимог, характерних для інших систем управління, зокрема, систем управління якістю, систем управління охороною здоров'я та безпекою праці, систем енергетичного управління та систем управління фінансами. Однак, цей стандарт дає змогу організації

використовувати єдиний підхід і ризик-орієнтоване мислення, щоб поєднати свою систему екологічного управління з вимогами інших систем управління.

У цьому стандарті є вимоги, що їх використовують для оцінювання відповідності. Організація, яка хоче продемонструвати відповідність цьому стандарту, може зробити це,

- підготувавши самовизначення та самодекларацію, або
- отримавши підтвердження своєї відповідності потребам і очікуванням зацікавлених сторін, наприклад, замовників, або
- отримавши підтвердження своєї самодекларації зовнішньою стороною, або
- отримавши підтвердження про сертифікацію/реєстрацію своєї системи екологічного управління зовнішньою організацією.

У стандарті ISO 14001 використано такі дієслівні форми:

- «повинно», «потрібно» («*shall*») зазначає вимогу;
- «має», «рекомендовано» («*should*») зазначає рекомендацію;
- «можна», «дозволено» («*may*») зазначає дозвіл;
- «може(-уть)», «спроможний» («*can*») зазначає можливість або спроможність.

Стандарт установлює вимоги до системи екологічного управління, що їх організація може використовувати для підвищення своєї екологічної дієвості. Цей стандарт призначено для застосування організацією, яка прагне керувати своїми екологічними зобов'язаннями на систематичній основі, що сприятиме екологічному складникові сталого розвитку.

ISO 14001 допоможе організації досягти запланованих результатів своєї системи екологічного управління, які будуть корисними для довкілля, для самої організації та зацікавлених сторін. Результати системи екологічного управління, які організація планує в своїй екологічній політиці, стосуються:

- підвищення екологічної дієвості;
- виконання обов'язкових для дотримання відповідності вимог;

— досягнення екологічних цілей.

Цей стандарт застосовний до будь-якої організації, незалежно від її розміру, типу та особливостей, і поширюється на визначені організацією екологічні аспекти її діяльності, продукції та послуг, які вона може контролювати чи на які вона може впливати протягом передбачуваного життєвого циклу. Стандарт не встановлює конкретних критеріїв екологічної дієвості.

Його може бути використано в цілому чи частково задля того, щоб систематично поліпшувати екологічне управління. Проте, твердження щодо відповідності цьому стандарту не є прийнятним, якщо всі його вимоги не буде охоплено системою екологічного управління організації та їх не буде виконано без винятку.

СЕРЕДОВИЩЕ ОРГАНІЗАЦІЇ

Організація повинна визначити зовнішні та внутрішні чинники, які є відповідними для її призначеності та які впливають на її здатність досягати результатів, передбачених її системою екологічного управління. Треба, щоб такі чинники охоплювали умови довкілля, що впливають або можуть вплинути на організацію.

Організація повинна визначити:

- а) зацікавлені сторони, які стосуються системи екологічного управління;
- б) відповідні потреби та очікування (тобто вимоги) цих зацікавлених сторін;
- с) які з цих потреб і очікувань можуть стати обов'язковими для дотримання відповідності вимогами.

Організація повинна визначити межі та застосовність системи екологічного управління, щоб установити її сферу застосування.

Визначаючи цю сферу застосування, організація повинна розглянути:

- а) зовнішні та внутрішні чинники;
- б) обов'язкові для дотримання відповідності вимоги;

- с) структурні підрозділи організації та її фізичні межі;
- д) види її діяльності, продукції та послуг;
- е) її повноваження та здатність контролювати та впливати.

Після того, як сферу застосування визначено, усі дії, продукцію та послуги організації в межах цієї сфери застосування треба охопити системою екологічного управління.

Сферу застосування треба підтримувати як задокументовану інформацію та треба, щоб вона була доступною для зацікавлених сторін.

Задля досягнення запланованих результатів, зокрема й підвищення екологічної дієвості, організація повинна розробити, запровадити, підтримувати й постійно поліпшувати систему екологічного управління, зокрема необхідні процеси та їх взаємодії, відповідно до вимог цього стандарту.

Розробляючи та підтримуючи свою систему екологічного управління, організація повинна розглянути установлені відомості й дані.

ЛІДЕРСТВО

Найвище керівництво повинне демонструвати своє лідерство та своє зобов'язання щодо системи екологічного управління,

- а) беручи на себе відповідальність за результативність системи екологічного управління;
- б) забезпечуючи розроблення екологічної політики та екологічних цілей та їх узгодженість зі стратегічним напрямком і середовищем організації;
- с) забезпечуючи інтегрування вимог системи екологічного управління в бізнес-процеси організації;
- д) забезпечуючи наявність ресурсів, потрібних для системи екологічного управління;
- е) інформуючи персонал про важливість результативного екологічного управління та відповідності вимогам системи екологічного управління;
- ф) забезпечуючи досягнення системою екологічного управління запланованих результатів;

г) скеровуючи та підтримуючи персонал з тим, щоб він робив внесок у результативність системи екологічного управління;

h) сприяючи постійному поліпшуванню;

i) підтримуючи інших відповідних керівників для демонстрування їхнього лідерства в їхніх сферах відповідальності.

Найвище керівництво повинне сформулювати, запровадити та актуалізувати екологічну політику, щоб у межах визначеної сфери застосування системи екологічного управління:

a) вона відповідала призначеності та середовищу організації, зокрема характеру, масштабу та впливам на довкілля її дій, продукції та послуг;

b) вона була основою для встановлення екологічних цілей;

c) у неї були зобов'язання щодо охорони довкілля, зокрема щодо запобігання забрудненню, та інші конкретні зобов'язання, доцільні в середовищі організації;

d) у неї були зобов'язання організації виконувати її обов'язки для дотримання відповідності вимоги;

e) у неї були зобов'язання щодо постійного поліпшування системи екологічного управління задля підвищення екологічної дієвості.

Потрібно, щоб екологічна політика була:

- актуалізована у формі задокументованої інформації;
- доведеною до відома в межах організації;
- доступною для зацікавлених сторін.

Найвище керівництво повинне забезпечити, щоб обов'язки та повноваження для відповідних посад були встановлені, доведені до відома та зрозумілі в межах організації.

Найвище керівництво повинне встановити обов'язки та повноваження для:

a) забезпечення, щоб система екологічного управління відповідала вимогам цього стандарту;

б) звітування про дієвість системи екологічного управління, зокрема екологічну дієвість, перед найвищим керівництвом.

ПЛАНУВАННЯ

Організація повинна розробити, запровадити та підтримувати процес(и), необхідний(-і) для задоволення вимог стандарту.

Під час планування в системі екологічного управління організація повинна розглянути:

а) чинники;

б) вимоги;

в) сферу застосування системи екологічного управління, а також визначити ризики та можливості, пов'язані з її екологічними аспектами, обов'язковими для дотримання відповідності вимогами та іншими чинниками та вимогами, які потрібно взяти до уваги задля того, щоб:

- гарантувати, що система екологічного управління може досягти запланованих результатів;

- запобігти небажаних наслідків або зменшити їх, зокрема, пов'язаних з потенційним впливом зовнішніх умов довкілля на організацію;

- досягти постійного поліпшення.

У межах сфери застосування системи екологічного управління організація повинна визначити потенційні надзвичайні ситуації, зокрема ті, які можуть мати вплив на довкілля.

Організація повинна підтримувати задокументовану інформацію про свої:

- ризики та можливості, які потрібно визначити;

- процес(и), необхідний(-і) для задоволення вимог в обсязі, потрібному, щоб мати впевненість у тому, що їх здійснюють, як і було заплановано.

У межах установленної сфери застосування системи екологічного управління організація повинна визначити екологічні аспекти її дії, продукції та послуг, які вона може контролювати та на які вона може впливати, а також

пов'язані з ними впливи на довкілля протягом передбачуваного життєвого циклу.

Визначаючи екологічні аспекти, організація повинна брати до уваги:

а) зміни, зокрема заплановані чи нові розробки та нові чи змінені дії, продукцію та послуги;

б) умови з відхилом від норми та обґрунтовано прогнозовані надзвичайні ситуації. Організація повинна визначити ті аспекти, які мають або можуть мати суттєвий вплив на довкілля, тобто суттєві екологічні аспекти, за допомогою розроблених критеріїв.

Організація повинна належним чином обмінюватися інформацією щодо своїх суттєвих екологічних аспектів з різними рівнями та підрозділами організації.

Організація повинна підтримувати задокументовану інформацію про свої:

- екологічні аспекти та пов'язані з ними впливи на довкілля;
- критерії, які вона використовує задля визначення своїх суттєвих екологічних аспектів;
- суттєві екологічні аспекти.

Організація повинна:

а) визначити та мати можливість ознайомитись з обов'язковими для дотримання відповідності вимогами, пов'язаними з її екологічними аспектами;

б) визначити, як ці обов'язкові для дотримання відповідності вимоги стосуються організації;

с) урахувати ці обов'язкові для дотримання відповідності вимоги під час розробляння, запровадження, підтримування та постійного поліпшування своєї системи екологічного управління.

Організація повинна підтримувати задокументовану інформацію про обов'язкові для дотримання відповідності вимоги.

Організація повинна планувати:

а) виконання дій, стосовних її:

- 1) суттєвих екологічних аспектів;
- 2) обов'язкових для дотримання відповідності вимог;
- 3) ризиків і можливостей;

б) як:

- 1) інтегрувати дії в процеси своєї системи екологічного управління чи інші бізнес-процеси та запровадити ці дії;
- 2) оцінити результативність цих дій.

Організація повинна встановити екологічні цілі для відповідних підрозділів і рівнів з урахуванням своїх суттєвих екологічних аспектів і відповідних обов'язкових для дотримання відповідності вимог, а також ризиків і можливостей. Потрібно, щоб екологічні цілі:

- а) було узгоджено з екологічною політикою;
- б) були вимірними (якщо це можливо);
- с) було охоплено моніторингом; сі) було доведено до відома;
- е) було актуалізовано, як належить.

Організація повинна підтримувати в актуальному стані задокументовану інформацію щодо екологічних цілей.

Плануючи те, як досягти своїх екологічних цілей, організація повинна визначити:

- а) що потрібно зробити;
- б) які ресурси будуть потрібні;
- с) хто буде відповідальним;
- д) коли це буде завершено;
- е) як оцінюватимуть результати, зокрема, які буде використано показники для моніторингу прогресу в досягненні цих вимірних екологічних цілей.

Організація повинна розглянути, яким чином дії задля досягнення екологічних цілей може бути інтегровано в бізнес-процеси організації.

ПІДТРИМАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ

Організація повинна визначити ресурси, потрібні для розроблення, запровадження, підтримування та постійного поліпшування системи екологічного управління, та забезпечити їх наявність.

Організація повинна:

a) визначити необхідну компетентність особи (осіб), яка(-і) під її контролем виконує(-ють) роботу, що впливає на екологічну дієвість організації та її здатність виконувати обов'язкові для дотримання відповідності вимоги;

b) забезпечувати впевненість у тому, що компетентність цих осіб ґрунтується на належній освіті, професійній підготовленості чи досвіді;

c) визначити потреби в підготовці, пов'язані з екологічними аспектами та системою екологічного управління організації;

d) там, де застосовно, уживати заходів для набуття необхідної компетентності та оцінювати результативність ужитих заходів.

Організація повинна зберігати відповідну задокументовану інформацію як доказ належної компетентності.

Організація повинна забезпечувати, щоб особи, які виконують роботу під її контролем, були обізнані з:

a) екологічною політикою організації;

b) пов'язаними з їх роботою суттєвими екологічними аспектами та відповідними фактичними чи потенційними впливами на довкілля;

c) своїм внеском у результативність системи екологічного управління, зокрема з вигодами від підвищення екологічної дієвості;

d) наслідками невиконання вимог системи екологічного управління організації, зокрема з наслідками невиконання обов'язкових для дотримання відповідності вимог.

Організація повинна розробити, запровадити та підтримувати процес(и), необхідний (-і) для внутрішнього та зовнішнього інформування, доречні для системи екологічного управління, визначивши, зокрема:

a) про що інформувати;

- b) коли інформувати;
- c) кого інформувати;
- d) як інформувати.

Розробляючи процес(и) інформування, організація повинна:

- брати до уваги стосовні її обов'язкові до виконання вимоги;
- забезпечувати, щоб екологічна інформація, яку вона повідомляє, була узгодженою з інформацією, отриманою в межах системи екологічного управління, і була надійною.

Організація повинна реагувати на відповідну інформацію, отриману завдяки своїй системі екологічного управління.

Організація повинна належним чином зберігати задокументовану інформацію як доказ інформування.

Організація повинна:

a) поширювати належним чином інформацію стосовно системи екологічного управління, зокрема інформацію щодо змін у системі екологічного управління, серед різних рівнів і підрозділів організації;

b) забезпечити, щоб особи, які виконують роботу під контролем організації, мали можливість сприяти постійному поліпшуванню, використовуючи процес(и) обмінювання інформацією.

Організація повинна повідомляти інформацію стосовно системи екологічного управління за межі організації, як це встановлено процесом(-ами) обмінювання інформацією в організації та відповідно до її обов'язкових для дотримання відповідності вимог.

Потрібно, щоб система екологічного управління організації охоплювала:

- a) задокументовану інформацію, яку потребує цей стандарт;
- b) задокументовану інформацію, яку організація вважає необхідною для результативності системи екологічного управління.

Під час створювання та актуалізування задокументованої інформації організація повинна забезпечувати:

а) належні ідентифікацію та опис (наприклад, назва, дата, автор, номер для посилання);

б) належні формат (наприклад, мова, версія програмного засобу, графічні зображення) і носії (наприклад, паперовий, електронний);

с) належні аналізування та схвалення з погляду придатності та адекватності.

Задокументовану інформацію, яку потребує система екологічного управління та цей стандарт, потрібно контролювати для забезпечення:

а) її наявності та придатності до використання, де і коли вона потрібна;

б) її адекватної захищеності (наприклад, від втрати конфіденційності, неналежного використання чи втрати цілісності).

Щоб контролювати задокументовану інформацію, організація повинна вдаватися до таких дій, якщо застосовно:

- розподіл, доступ, пошук і використання;
- збереження, зокрема збереження її розбірливості;
- контроль змін (наприклад, контроль версії);
- зберігання та видалення.

Задокументовану інформацію зовнішнього походження, яку організація вважає необхідною для планування та функціонування системи екологічного управління, потрібно ідентифікувати в належний спосіб і контролювати.

ВИРОБНИЦТВО

Організація повинна розробити, запровадити, контролювати та підтримувати процеси, потрібні для задоволення вимог системи екологічного управління, а також для виконання дій, визначених у стандарті

- розробляючи робочі критерії для процесу(-ів);
- запроваджуючи контроль процесу(-ів) відповідно до робочих критеріїв.

Організація повинна контролювати заплановані зміни та аналізувати наслідки непередбачених змін і, за потреби, виконувати дії щодо послаблення будь-яких їхніх несприятливих впливів.

Організація повинна забезпечувати, щоб передані сторонньому виконавцеві процеси були під її контролем або впливом. Вид і обсяг контролю чи впливу, які має бути застосовано до процесу(-ів), потрібно встановити в межах системи екологічного управління.

Беручи до уваги аспекти передбачуваного життєвого циклу, організація повинна:

а) розробити належним чином засоби контролю, щоб забезпечити врахування своїх екологічних вимог у процесі проектування та розроблення продукції чи послуги для кожного етапу життєвого циклу продукції чи послуги;

б) визначити належним чином свої екологічні вимоги щодо закупівель продукції та послуг;

с) повідомити про свої відповідні екологічні вимоги зовнішніх постачальників, зокрема підрядників:

д) розглянути питання про потребу надання інформації щодо потенційних суттєвих впливів на довкілля, пов'язаних з транспортуванням або постачанням, використанням, обробленням в кінці строку використання та остаточним видаленням своїх продукції та послуг.

Організація повинна підтримувати задокументовану інформацію в обсязі, потрібному, щоб мати впевненість у тому, що процеси здійснюються, як і було заплановано.

Організація повинна розробити, запровадити та підтримувати процес(и), потрібний(-і) для того, щоб бути готовою до потенційних надзвичайних ситуацій, та щоб реагувати на них.

Організація повинна:

а) підготуватись до реагування, плануючи заходи щодо запобігання чи послаблення несприятливих впливів на довкілля внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій;

б) реагувати на надзвичайні ситуації, що виникають;

с) виконувати дію для запобігання чи послаблення наслідків надзвичайних ситуацій відповідно до важкості надзвичайної ситуації та потенційного впливу на довкілля;

d) періодично перевіряти заплановані заходи щодо реагування, за можливості;

e) періодично аналізувати та переглядати процес(и) і заплановані заходи щодо реагування, зокрема, після виникнення надзвичайних ситуацій або випробувань;

f) надавати належним чином відповідну інформацію та підготовку, пов'язані з готовністю до надзвичайних ситуацій та реагуванням на них, відповідним зацікавленим сторонам, зокрема особам, які виконують роботу під її контролем.

Організація повинна підтримувати задокументовану інформацію в обсязі, необхідному, щоб мати впевненість у тому, що процес(и) здійснюються, як і було заплановано.

ОЦІНЮВАННЯ ДІЄВОСТІ

Організація повинна здійснювати моніторинг, вимірювання, аналізування та оцінювання своєї екологічної дієвості.

Організація повинна визначити:

a) що потрібно піддавати моніторингу та вимірюванню;

b) методи моніторингу, вимірювання, аналізування та оцінювання, залежно від обставин, щоб отримати вірогідні результати;

c) критерії, за якими організація буде оцінювати свою екологічну дієвість, і відповідні показники;

d) коли треба провадити моніторинг і вимірювання;

e) коли треба аналізувати та оцінювати результати моніторингу та вимірювання.

Організація повинна забезпечити, щоб було відкалібровано чи перевірено використовувані засоби моніторингу та вимірювання і щоб їх підтримували в робочому стані належним чином.

Організація повинна оцінювати свою екологічну дієвість і результативність системи екологічного управління.

Організація повинна здійснювати внутрішнє та зовнішнє інформування стосовно екологічної дієвості, як це визначено в її процесі(-ах) інформування та відповідно до її обов'язкових для дотримання відповідності вимог.

Організація повинна зберігати відповідну задокументовану інформацію як доказ результатів моніторингу, вимірювання, аналізування та оцінювання.

Організація повинна розробити, запровадити та підтримувати процеси, необхідні для оцінювання виконання своїх обов'язкових для дотримання відповідності вимог. Організація повинна:

- a) визначити періодичність оцінювання дотримання відповідності;
- b) оцінювати дотримання відповідності та виконувати дії, за потреби;
- c) підтримувати обізнаність щодо стану дотримання відповідності та його розуміння. Організація повинна зберігати задокументовану інформацію як доказ результату(-ів) оцінювання дотримання відповідності.

Організація повинна провадити внутрішні аудити в заплановані проміжки часу для отримання інформації про те, чи система екологічного управління:

a) відповідає:

- 1) власним вимогам організації до її системи екологічного управління;

- 2) вимогам цього стандарту;

b) результативно запроваджена та її підтримують.

Організація повинна розробляти, виконувати та актуалізовувати програму(-и) внутрішнього аудиту, охоплюючи періодичність, методи, відповідальність, вимоги щодо планування і звітність про свої внутрішні аудити.

Розробляючи програму внутрішнього аудиту, організація повинна враховувати екологічну важливість розглядуваних процесів, зміни, які впливають на організацію, та результати попередніх аудитів. Організація повинна:

- a) визначити критерії аудиту та сферу застосування кожного аудиту;
- b) добирати аудиторів і провадити аудити так, щоб було забезпечено об'єктивність і неупередженість процесу аудиту;
- c) забезпечувати звітування про результати аудитів перед відповідним керівництвом. Організація повинна зберігати задокументовану інформацію як доказ виконання програми аудиту та результатів аудитів.

Найвище керівництво повинне із запланованою періодичністю аналізувати систему екологічного управління організації, щоб забезпечувати її постійну придатність, адекватність і результативність. Потрібно, щоб аналізування системи управління охоплювало розгляд:

- a) статусу дій за результатами попередніх аналізувань системи управління;
- b) змін у:
  - 1) зовнішніх і внутрішніх чинниках, доречних для системи екологічного управління;
  - 2) потреб і очікувань зацікавлених сторін, зокрема обов'язкових для дотримання відповідності вимог;
  - 3) суттєвих екологічних аспектів організації;
  - 4) ризиків і можливостей;
- c) ступеня досягнення екологічних цілей;
- d) інформації про екологічну дієвість організації, зокрема тенденцій стосовно:
  - 1) невідповідностей і коригувальних дій;
  - 2) результатів моніторингу та вимірювання;

3) виконання обов'язкових для дотримання відповідності вимог організації;

4) результатів аудитів;

е) достатності ресурсів;

ф) відповідних повідомлень від зацікавлених сторін, зокрема скарг;

g) можливостей для постійного поліпшення.

Потрібно, щоб результати аналізування системи управління охоплювали:

- висновки щодо постійної придатності, достатності та результативності системи екологічного управління;

- рішення, пов'язані з можливостями постійного поліпшення:

рішення, пов'язані з потребою будь-яких змін у системі екологічного управління, зокрема в ресурсах;

- відповідні дії, за потреби, якщо екологічні цілі не було досягнуто;

- можливості щодо поліпшення інтегрування системи екологічного управління з іншими бізнес - процесами, за потреби;

- будь-які наслідки для стратегічного напрямку функціонування організації.

Організація повинна зберігати задокументовану інформацію як доказ результатів аналізування системи управління.

ПОЛІПШУВАННЯ

Організація повинна визначати можливості для поліпшення та виконувати необхідні дії для досягнення запланованих результатів своєї системи екологічного управління.

У разі виникнення невідповідності організація повинна:

а) відреагувати на невідповідність та, залежно від обставин:

1) виконувати дії щодо її контролювання та коригування;

2) приймати рішення щодо наслідків, зокрема для послаблення несприятливих впливів на довкілля;

b) оцінити потребу в діях щодо усунення причини невідповідності з тим, щоб вона не виникала повторно чи в іншому місці,

1) аналізуючи невідповідність;

2) визначаючи причини невідповідності;

3) визначаючи наявність подібних невідповідностей або потенційну можливість їх виникнення;

c) виконувати будь-які необхідні дії;

d) аналізувати результативність будь-якої виконаної коригувальної дії;

e) якщо необхідно, вносити зміни до системи екологічного управління.

Потрібно, щоб коригувальні дії відповідали суттєвості наслідків виявлених невідповідностей, зокрема впливу(-ів) на довкілля.

Організація повинна зберігати задокументовану інформацію як доказ:

- характеру невідповідностей та будь-яких подальших виконаних дій;

- результатів будь-якої коригувальної дії.

Організація повинна постійно поліпшувати придатність, адекватність і результативність системи екологічного управління задля підвищення екологічної дієвості.

1.5.2 Основні відмінності та ISO 14001:2015

У вересні 2015 року було опубліковано третє видання Міжнародного стандарту ISO 14001 «Системи екологічного менеджменту. Вимоги». Сертифікація систем менеджменту на відповідність ISO 14001:2015 можлива вже з вересня 2015 року.

Друге видання ISO 14001, випущене 2004 року, буде діяти до вересня 2018 року. Організації, які планують сертифікацію систем менеджменту на відповідність ISO 14001:2004, можуть зробити це до 15 вересня 2016 року.

Організації, у яких уже впроваджені системи екологічного менеджменту відповідно до ISO 14001:2004, повинні перейти на нову версію стандарту до вересня 2018 року. Хоча, організаціям більш вигідно здійснити перехід задовго до цього терміну.

У новій редакції стандарту більше уваги приділяється ризикам, з якими стикається організація при впровадженні механізмів екологічного управління, а також механізмам мінімізації таких ризиків.

Введена нова вимога щодо підвищення значимості навколишнього середовища в рамках процесів стратегічного планування організації.

Для забезпечення успішної системи, було додано новий пункт щодо лідерства, що покладає особливу відповідальність на керівництво за раціональне використання навколишнього середовища в рамках організації.

Переглянутий текст щодо захисту навколишнього середовища було розширено для запровадження попереджувальних ініціатив, спрямованих на захист навколишнього середовища від шкоди і деградації у відповідності до організаційного середовища.

Зміщення акцентів щодо постійного поліпшення - від вдосконалення системи управління до поліпшення екологічних показників.

Вимога для організації розширити свій контроль за екологічними впливами, пов'язаними з використанням продукції та кінцевим терміном обробки або утилізації.

Була додана розробка комунікаційної стратегії з однаковим акцентом на зовнішніх і внутрішніх зв'язках.

Зміни, включені в ISO 14001:2015, можна розділити на ті, які виникли в результаті прийняття додатка SL як основу для стандарту, і ті, які з'явилися в результаті бажання поліпшити поточні специфічні вимоги екологічного менеджменту. У цілому, зміни торкнулися:

1. Структури стандарту;
2. Термінів і визначень, основних понять;

3. Вимог стандарту.

Стандарт ISO 14001:2015 складений відповідно до нового шаблону стандартів ISO по системах менеджменту. Тепер усі майбутні стандарти ISO по системах менеджменту, такі як ISO 9001, ISO 14001, ISO 22301, ISO 27001, ISO 20000 і ін., будуть мати:

1. Єдину структуру верхнього рівня стандартів по системах менеджменту;
2. Ідентичну основу тексту, загальні терміни й визначення.

Загальна структура стандарту була розроблена для підвищення погодженості між різними системами менеджменту й кращої інтеграції з іншими системами менеджменту.

Стандарт ISO 14001:2015 має десять розділів верхнього рівня замість чотирьох у колишній версії (табл. 1.3).

Таблиця 1.3 – Порівняльна таблиця нових і колишніх розділів верхнього рівня стандарту ISO 14001

ISO 14001:2004	ISO 14001:2015
1. Сфера застосування	1. Сфера застосування
2. Нормативні посилання	2. Нормативні посилання
3. Терміни та визначення понять	3. Терміни та визначення понять
4. Вимоги до системи менеджменту навколишнього середовища	4. Середовище організації
	5. Лідерство
	6. Планування
	7. Підтримання системи управління
	8. Виробництво
	9. Оцінювання дієвості
	10. Поліпшування
Додаток А. Настанови щодо застосування стандарту ISO 14001:2004	Додаток А. Настанови щодо застосування стандарту ISO 14001:2015
Додаток В. Відповідність між ISO 14001:2004 та ISO 14001:2000	Додаток В. Відповідність між ISO 14001:2015 та ISO 14001:2004

У новій версії стандарту сім основних розділів, що містять вимоги до системи екологічного менеджменту, замість одного в колишній версії стандарту (табл. 1.4).

Таблиця 1.4 – Основні розділи стандарту ISO 14001:2015

4. Середовище організації	5. Лідерство	6. Планування	7. Підтримання системи управління	8. Виробництво	9. Оцінювання дієвості	10. Поліпшування
4.1 Розуміння організації та її середовища	5.1 Лідерство та зобов'язання	6.1 Дії стосовно ризиків і можливостей	7.1 Ресурси	8.1 Оперативне планування та контроль поточної діяльності	9.1 Моніторинг, вимірювання, аналізування та оцінювання	10.1 Загальні положення
4.2 Розуміння потреб і очікувань зацікавлених сторін	5.2 Екологічна політика	6.2 Екологічні цілі та планування дій для їх досягнення	7.2 Компетентність	8.2 Готовність до надзвичайних ситуацій і реагування на них	9.2 Внутрішній аудит	10.2 Невідповідність і коригувальні дії
4.3 Визначання сфери застосування системи екологічного управління	5.3 Функції, обов'язки та повноваження в межах організації		7.3 Обізнаність		9.3 Аналізування системи управління	10.3 Постійне поліпшування
4.4 Система екологічного управління			7.4 Інформування			
			7.5 Задokumentована інформація			

У новій версії ISO 14001 відбулися наступні зміни в термінології й основних поняттях:

1. З'явилися нові терміни й поняття, які не використовувалися в ISO 14001:2004;
2. Деякі колишні терміни були замінені іншими;
3. Деякі терміни більше не використовуються.

У таблиці 1.5 представлена інформація про головні відмінності в термінології й визначеннях нової й колишньої версії стандарту.

Таблиця 1.5 – Основні зміни в термінології»

ISO 14001:2004	ISO 14001:2015
Документи (п. 3.4) і записи (п. 3.20)	Задokumentована інформація (п. 3.3.2)
Не використовується	Життєвий цикл (п.3.3.5)
Не використовується	Обов'язкові для дотримання відповідності вимоги (п. 3.2)
Попереджуючі дії (п. 3.17)	Не використовується
Процедура (п. 3.19)	Не використовується. Документи і записи замінені терміном «задokumentована інформація» (п. 3.3.2)
Не використовується	Ризик (п. 3.2.10)
Не використовується	Ризики та можливості (п. 3.2.11)
Екологічні завдання (п. 3.12)	Екологічна ціль (п. 3.2.6)

У вимогах стандарту відбулися наступні зміни:

1. Введені нові вимоги, які не використовувалися в ISO 14001:2004;
2. Змінені деякі вимоги колишньої версії стандарту;
3. Скасовані деякі вимоги ISO 14001:2004.

Нові й скасовані вимоги представлено в табл. 1.6.

Таблиця 1.6 – Скасовані й нові вимоги в новій версії стандарту

Скасовані вимоги	Нові вимоги
Екологічні завдання (із п. 4.3.3)	Розуміння організації та її середовища (п. 4.1)
Представник керівництва (із п. 4.4.1)	Розуміння потреб і очікувань зацікавлених сторін (п.4.2)
Попереджуючі дії (із п. 4.5.3)	Дії стосовно ризиків і можливостей (п. 6.1)

Зміни тією чи іншою мірою також торкнулися наступних вимог стандарту. (табл. 1.7)

Таблиця 1.7 – Основні зміни у вимогах у новій версії стандарту

Помірні зміни	Незначні зміни
Ідентифікація та оцінка значущості екологічних аспектів	Екологічна оцінка
Екологічні цілі та планування їх досягнень	Лідерство
Підготовка до аварійних і надзвичайних ситуацій та відповідальність	Компетентність, навчання і обізнаність
Оцінка екологічних показників	Аналіз з боку керівництва
Керування документацією	Внутрішній аудит
Область застосування системи	Коригувальні дії

До головних змін стандарту, які в значній мірі вплинуть на зміну Систем менеджменту якості, належать:

1. Структура стандарту;
2. Контекст організації (включаючи потреби зацікавлених сторін, умови навколишнього середовища);
3. Дії відносно ризиків і можливостей.

Основні переваги ISO 14001:2015 у порівнянні з ISO 14001:2004

Нова версія стандарту дає Системам екологічного менеджменту наступні переваги:

1. Можливість більшої інтеграції з іншими стандартами по системах менеджменту;
2. Більше уваги екологічному менеджменту в стратегічному напрямку організації;
3. Реалізація активних ініціатив по захисту навколишнього середовища від шкоди й виснаження;
4. Більша прихильність вищого керівництва;

5. Більше поширення відповідальності за систему екологічного менеджменту усередині організації;
6. Більший акцент на мислення на основі життєвого циклу;
7. Більша орієнтація на потреби й потреби зацікавлених сторін;
8. Більша увага моніторингу показників екологічної результативності.

1.5.3 Перехід до нової версії стандарту ISO 14001

Встановлено 3-річний перехідний період (з моменту публікації стандарту) для органів з сертифікації систем менеджменту (ОС) для переведення своїх клієнтів до версій стандарту 2015 року. Державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» (УкрНДНЦ) встановив такий самий перехідний період для національних версій стандартів 2015 року Наказом від 4 грудня 2015 № 172. Цей перехідний період закінчується 15 вересня 2018 року.

Керівництво для органів з сертифікації для переходу на нові версії стандартів органи з сертифікації систем менеджменту (ОС) повинні розробити та надіслати до НААУ плани переходу, які передбачають наступне:

- проведення навчання і перевірка компетентності аудиторів та інших співробітників, щоб продемонструвати відповідний рівень компетентності;
- інформування своїх клієнтів про заходи та рекомендації переходу, за можливості, в найкоротші терміни;
- заходи ОС для аудиту відповідності новому стандарту (наприклад, це буде одне відвідування або поетапний підхід);
- розроблення графіку аудитів для існуючих клієнтських організацій;
- планування термінів рішень щодо сертифікації для внесення змін до документів з сертифікації;

- заходи для забезпечення постійної відповідності клієнтів до діючих попередніх версій стандартів під час переходу;

- заходи, які необхідно вжити щодо клієнтів, яким не вдалося завершити перехід через три роки після публікації ISO 9001:2015 та ISO 14001:2015 (скасування сертифікації, первинне оцінювання після скасування тощо);

- заохочення поточних клієнтів для впровадження нових стандартів.

ОС рекомендується забезпечити наступне:

- чітко визначити усі питання, які вимагають дій клієнта для відповідності до нових вимог, і мати задокументовані результати;

- провести перевірку кожного клієнта відповідно до нового стандарту;

- на підставі договору з сертифікованими організаціями проводити перехід під час планового нагляду, ресертифікаційного аудиту або спеціального аудиту;

- тільки тоді, коли всі виявлені не вирішені питання будуть належним чином вирішені та продемонстрована ефективність системи управління, аудиторі можуть рекомендувати сертифікацію на відповідність до нових версій стандартів;

- звіти повинні продемонструвати, що всі коригувальні дії за результатами аудиту для переходу були оцінені та відповідність до вимог нових версій стандартів була досягнута до надання рекомендацій щодо сертифікації;

- гарантувати, що оцінка відповідності клієнта до нових вимог під час переходу не заважає клієнту продовжувати відповідати діючій попередній версії стандарту;

- видавати сертифікати з посиланням на акредитацію відповідно до нових версій стандартів тільки після того, як ОС буде акредитований на сертифікацію за новою версією стандарту і після того, як організація продемонструвала відповідність до вимог цього стандарту.

Дії НААУ для підтвердження акредитації ОС під час переходу на нові версії стандартів

НААУ забезпечує наступне:

- інформування органів з сертифікації щодо перехідного процесу;
- планування ресурсів для підготовки та проведення перевірок з урахуванням нових версій стандартів;
- проведення навчання свого внутрішнього персоналу, щоб забезпечити відповідний рівень компетентності;
- залучати до оцінок ОС тільки персонал, який надав докази щодо проходження навчання за новими версіями стандартів;
- планування термінів проведення оцінок;
- планування термінів для рішень про акредитацію для внесення змін до атестатів про акредитацію;
- визначення заходів, які необхідно вжити щодо ОС, яким не вдалося завершити перехід через три роки після публікації ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015) та ДСТУ ISO 14001:2015 (ISO 14001:2015).

Процес переходу включає наступні етапи оцінки:

1. Аналіз плану ОС щодо перехідного періоду.
2. Оцінка на місці в головному офісі - візит до головного офісу є обов'язковим для усіх ОС, який в більшості випадків буде збігатися зі звичайним щорічним нагляданням.
3. Спостереження за оцінкою (буде проводитися після розгляду документів і продемонстрованих доказів головного офісу готовності відповідати керівництву ІДЕ) - для всіх ОС необхідно провести спостереження, щонайменше, одного аудиту, проведеного ОС відповідно до нових версій стандартів 2015 року. У разі, якщо аудит, який спостерігається, не вважається придатним для демонстрації того, що визначено вище, то НААУ може вимагати подальшого спостереження; така додаткова оцінка, швидше за все, понесе додаткові витрати.

Терміни впровадження ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015) та ДСТУ ISO 14001:2015 (ISO 14001:2015)

1 травня 2016 року	Початок проведення перевірок ОС з урахуванням нових версій стандартів
15 червня 2017 року	Проведення перевірок ОС тільки з урахуванням нових версій стандартів
15 вересня 2018 року	Обмеження сфер акредитації в частині сертифікації систем менеджменту якості та систем менеджменту навколишнього середовища для тих ОС, які не підтвердили свою компетентність відповідно до ДСТУ 180 9001:2015 (180 9001:2015) та ДСТУ 180 14001:2015 (180 14001:2015)